

VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS – LIETUVOS KARINIŲ TRADICIJŲ KŪRĖJAS IR KARINIO PAVELDO SAUGOTOJAS

Dr. Aušra Jurevičiūtė
Vytauto Didžiojo karo muziejus

***Anotacija.** Straipsnyje atskleidžiama, kaip Vytauto Didžiojo karo muziejus, remdamasis geriausiomis Europos muziejininkystės tradicijomis, tyrė karybos istoriją, rengė ekspozicijas, kūrė tradicijas ir ceremonijas ir auklėjo visuomenę Tėvynės meilės dvasia. Įvertinami ir skaudūs okupacijų padariniai, išskirtinis muziejaus vaidmuo atgimimo laikotarpiu, atkuriant senąsias ir kuriant naujas tradicijas.*

***Pagrindiniai žodžiai:** Vytauto Didžiojo karo muziejus, tradicijos, karinis paveldas, ceremonijos, ekspozicijos, okupacijos, atgimimas.*

ĮVADAS

Švenčiant atkurtos Lietuvos valstybės ir kariuomenės 100-metį norime supažindinti su išskirtinių vaidmenį Lietuvos istorijoje vaidinusia įstaiga – Vytauto Didžiojo karo muziejumi, kurio reikšmė įamžinant valstybės ir kariuomenės istoriją yra didžiulė ir vis dar neįvertinta. Todėl nagrinėjamoji tema yra ypač svarbi ir dabar: visos tradicijos, kurios buvo sukurtos ir atkurtos po 1990 m., taip pat viskas, kas sukaupta muziejuje, turi būti išsaugota ir kaupiama toliau, kad ateinančioms kartoms paliktu me kuo turtingesnę mūsų karybos istorijos paveldą. Pirmosios Respublikos laikais sukurti ceremoniniai jungia mus su praeitimi ir leidžia žengti į ateitį, remiantis geriausiai praeitį reprezentuojančiomis tradicijomis.

Tyrinėjant šią temą remtasi Lietuvos centriniame valstybės archyve ir Kauno regioniniame valstybės archyve saugomais Karo muziejaus ir su juo susijusiais dokumentais¹. Dalis archyvinės medžiagos yra Vytauto

---

¹ Vytauto Didžiojo karo muziejus, Lietuvos valstybės centrinis archyvas (toliau – LCVA), f. 1764, ap.1, f. R-423, ap. 1; Kauno regioninis valstybės archyvas (toliau – KRVA), f. 219.

Didžiojo karo muziejaus rinkinių Pagalbiniame fonde. Svarbi ir įvairių laikotarpių periodinė spauda, ir amžininkų atsiminimai. Atskirų monografijų apie Vytauto Didžiojo karo muziejų ir jo veiklą nėra, tik kai kurie jo istorijos tarpsniai aprašyti JAV išleistoje knygoje, skirtoje muziejaus įkūrėjo Vlado Nagevičiaus asmenybei². Šio straipsnio autorė taip pat yra parengusi ne vieną straipsnį apie Karo muziejų 1921–1944 m., ten dirbusius karo invalidus ir brg. gen. Vladą Nagevičių³. Labai vertingi, nors gal ir subjektyvūs, tuo metu muziejuje dirbusių asmenų atsiminimai: ats. div. gen. Stasio Raštikio, dr. Broniaus Matulionio ir muziejaus viršininko ats. brg. gen. V. Nagevičiaus žmonos Veronikos Nagevičienės. Pats ats. brg. gen. V. Nagevičius atsiminimų nepaliko.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti ir įvertinti Karo muziejaus vaidmenį kuriant Lietuvos karines tradicijas, kaupiant karinį paveldą, supažindinant su juo visuomenę ir auklėjant ją meilės savo valstybei, jos kariuomenės istorijai nuo 1921 m. iki šių dienų dvasia. Straipsnyje tyrinėsime muziejaus ekspozicijas ir jo sukurtas žuvusių karių atminimo įamžinimo tradicijas, pagerbimo ceremonijas, būdingas tik mūsų valstybei konkrečiais istorijos tarpsniais: Pirmosios Respublikos laikais, visų okupacijų metais, atgimimo ir Lietuvos kariuomenės istorijos tradicijų atkūrimo laikotarpiu po Kovo 11-osios iki šių dienų. Atkreipsime dėmesį į kiekvieno laikotarpio iššūkius ir jų įveikimo būdus, supažindinsime su nuostoliais, kuriuos muziejus patyrė dėl okupacijų ir kaip atgimė kartu su atgimstančia Lietuva, kokį vaidmenį suvaidino atgimimo pradžioje ža-dindamas tautą kaip Pirmosios Respublikos tradicijų tęsėjas.

---

² Generolo gydytojo Vlado Nagiaus-Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga. Klivlend, 1962.

³ Jurevičiūtė A. Senojo muziejaus istorija 1919–1930 m., Vytauto Didžiojo karo muziejus 2006 metais, almanachas, 2007; Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradicijas Kaune 1921–1930 m., Kauno istorijos metraštis, t. 9, Kaunas, 2008; Vytauto Didžiojo karo muziejus nacių okupacijos metais 1941–1944 m., Kauno istorijos metraštis, t. 17, Kaunas, 2016.

KARO MUZIEJAUS ĮKŪRIMAS IR JO VEIKLOS KONCEPCIJA 1921–1940 M.

1918 m. vasario 16 d. paskelbus Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, o 1919 m. kovojant su bolševikais ir bermontininkais, Lietuvos kariuomenės vadovybė, suprasdama karo istorijos ir kiekvieno karininko ir kareivio nuopelnų Tėvynei įamžinimo svarbą, nusprendė įsteigti Karo muziejų.

1919 m. gruodžio 15 d. įsakyme Lietuvos kariuomenei Nr. 205 buvo paskelbta: „Gydytojui pulkininkui Vladui Nagevičiui, kaip istorijos paminklų rinkimo žinovui, pavedu imtis Krašto Apsaugos ministerijos Lietuvos karo muziejaus tvėrimo. Pavedu jam kreiptis į įstaigas ir asmenis, kurie šiam reikalui gali padėti. Dalių vadams ir karo komendantams įsakau teikti jam reikalingas žinias ir pagalbą.“⁴

Tačiau 1920 m. prasidėjusios žūtibūtinės Nepriklausomybės kovos su lenkais sustabdė muziejaus kūrimo procesą. Šis darbas buvo pratęstas tik joms pasibaigus. 1921 m. sausio 22 d. buvo pasirašytas Krašto apsaugos ministerijos įsakymas kariuomenei Nr. 17, skelbiantis, kad „steigiama nuolatinė „Karo istorijos kolegija“, kuriai pavedama rūpintis taisyklingu pulkų istorijos vedimu ir Centrinio Karo muziejaus ir archyvo organizavimu“⁵.

Į Karo istorijos kolegiją buvo paskirti gen. ltn. Maksimas Katchė, gen. ltn. Juozas Kraucevičius, gen. ltn. Valerijonas Ramanauskas, gydytojas gen. ltn. Vladas Nagevičius, plk. Juozas Litvinas, plk. ltn. Mikas Gedgaudas, plk. ltn. Arvydas Jansonas, gydytojas plk. ltn. Pranas Sližys, mjr. Leonas Šilingas, kpt. Juozas Papečkys, kpt. Vytautas Steponaitis, kpt. Jonas Laurinaitis, kpt. Antanas Užupis, kpt. Stasys Dirmantas, vyr. ltn. Jurgis Bobelis, vyr. ltn. Juozas Urbšys, veterinarijos gydytojas Kazys Trumpis, karo valdininkas Juozas Grigaitis ir Šaulių sąjungos atstovas Vladas Putvinskis. Jai pirmininkauti buvo paskirtas gen. ltn. V. Nagevičius. Komisija darbą turėjo pradėti nedelsiant. Muziejų atidaryti buvo

---

⁴ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 205, Kaunas, 1919 m. gruodžio 15 d., Rikiuotės skyrius, § 21.

⁵ Įsakymas kariuomenei Nr. 17, Kaunas, 1921 m. sausio 22 d., Rikiuotės skyrius, § 1.

įsakyta Vasario 16-ąją – Nepriklausomybės paskelbimo dieną⁶.

Įsakyme buvo numatyti muziejaus tikslas ir šie uždaviniai: „Lietuvos karo Muziejus turi prakilnų ir garbingą tikslą – pagaminti būsiančioms kartoms amžiną paminklą to, kaip Lietuva, per amžius priešų varginta, numetė vergijos pančius ir su ginklu rankose, per skausmus ir kovą pasiekė savo nepriklausomybę.“⁷ Muziejaus ekspozicijose turėjo būti pa-vaizduota, kaip gimė toje pasaulio suirutėje Lietuvos kariuomenė, kaip ji augo, kovėsi ir tvarkė savo kasdienį gyvenimą. „Svarbu, kad nei vienas kiek žymesnis atsitikimas pulke ar daly nepraeitų muziejaus nepastebėtas, kad kiekvieno ar tai karininko, ar kareivio tėvynei nuopelnas būtų tinkamu būdu paženklintas.“⁸ Tokiems dideliems ir ambicingiems tikslams įgyvendinti reikėjo ne tik Karo istorijos kolegijos pastangų, bet ir visų karininkų, kareivių, pagaliau visuomenės pagalbos. Todėl buvo kviečiami visi prisidėti prie „bendro mūsų paminklo, Lietuvos karo muziejaus, tvėrimo“⁹. Buvo įsakyta visiems dalinių vadams ir kariams iki vasario 5 d. tinkamus daiktus siųsti į muziejų ir taip padėti Karo istorijos kolegijos nariams ir jos primininkui jį įrengti.

Kuriamame muziejuje buvo numatytos šios ekspozicijos: I skyriuje (įžanginiame) – kovotojų už Lietuvos laisvę ir Nepriklausomybę galerija, senovės karų liekanų ir Lietuvos kariuomenės kūrimo iki 1918 m. lapkričio 23 d. istorijos ekspozicija (už jos įrengimą buvo atsakingi Karo istorijos kolegijos pirmininkas gen. ltn. V. Nagevičius ir jos narys kpt. Jonas Martynas Laurinitis); II skyriuje (pagrindiniame) lankytojai turėjo išvysti rikiuotės ir karinių operacijų schemas, diagramas ir piešinius, susipažinti su kariuomenės ginklavimo ir aprūpinimo istorija. Šį skyrių turėjo tvarkyti komisija, į kurią buvo įtraukti gen. ltn. M. Katchė, vyr. ltn. Juozas Urbšys (atsakingas už karinių operacijų parodymą), plk. ltn. Arvydas Jansonas (atsakingas už kariuomenės apginklavimo istoriją), vyr. ltn. Jurgis Bobelis (atsakingas už rikiuotės schemas, diagramas ir kt.), k. v. Juozas Grigaitis (atsakingas už kariuomenės aprūpinimo istoriją). Šio skyriaus pirmininku buvo paskirtas gen. ltn. M. Katchė. III skyriuje (rikiuotės da-

⁶ Ten pat, § 2.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

lių) buvo numatyta supažindinti su Krašto apsaugos ministerija, Generaliniu štabu, pėstininkų dalimis, kavalerija, karo aviacija, inžinerija ir šauliais. Už šio skyriaus įrengimą buvo atsakinga pirmininko gen. ltn. Valerijono Ramanausko vadovaujama komisija. Jį turėjo sudaryti Generalinio štabo ir pėstininkų dalių ekspozicijos (atsakingi gen. ltn. V. Ramanauskas ir kpt. Stasys Dirmantas), atsispindėti raitelių pulkų (atsakingi gen. ltn. Juozas Kraucevičius ir plk. Juozas Litvinas), artilerijos (atsakingas plk. ltn. Mikas Gedgaudas), inžinerijos (atsakingas mjr. Leonas Šilingas) ir šaulių (atsakingas Vladas Putvinskis) dalinių istorija. IV skyriuje, kurio primininku buvo paskirtas plk. ltn. Pranas Sližys, turėjo būti įrengtos karo teismo (atsakingas kpt. Juozas Papečkys), sanitarijos (atsakingas plk. ltn. P. Sližys), veterinarijos (atsakingas vet. gyd. Kazys Trumpis), karo literatūros (atsakingas kpt. Vytautas Steponaitis), priešų uniformų ir ginkluotės (atsakingas kpt. Antanas Užupis) ekspozicijos. Pateikti faktai leidžia teigti, kad muziejaus ekspozicijų turinys buvo svarbus karinei vadovybei, nes jas kuriant turėjo dalyvauti įvairių kariuomenės rūšių karininkai.

Karo istorijos kolegija sudarė komisiją, kuri turėjo parengti Kolegijos darbo taisyklės, muziejaus instrukcijas, etatų sąrašą, pulkų istorijos rašymo ir centrinio archyvo darbo tvarką. Į komisiją įėjo gen. ltn. M. Katchė, gen. ltn. V. Ramanauskas, gen. ltn. J. Kraucevičius, kpt. J. Papečkys, k. v. J. Grigaitis. Komisijos pirmininku buvo paskirtas k. v. J. Grigaitis, į muziejaus konservatoriaus pareigas – gen. ltn. V. Nagevičius, o muziejaus saugotojų personalą buvo įsakyta sudaryti iš karo invalidų, apdovanotų Vyčio Kryžiumi.

Rengiant muziejų susidurta su daugybe problemų, kurių negalėjo išspręsti Karo istorijos kolegija. Buvo nuspręsta kooptuoti į ją kunigą Juozą Tumą-Vaižgantą ir dailininką Antaną Žmuidzinavičių. Jie tapo muziejaus bendradarbiais ir I skyriaus ekspozicijos – „Galerijos kovotojų už Lietuvos laisvę ir Nepriklausomybę“ tvarkytojais. Darbų buvo tiek daug, kad buvo įsteigta dar ir Karo muziejaus vykdomoji komisija. Ją sudarė pirmininkas kpt. Aleksandras Balsys ir nariai: inžinieriai k. v. Antanas Breimeris, kpt. Viktoras Rėklaitis ir dailininkas Petras Kalpokas. Į muziejų atvežtus eksponatus buvo nutarta priimti vasario 10 d. Butų skyriuje, kuris tuo metu buvo Vytauto pr. 59. Jiems priimti ir registruoti buvo paskirtas kpt. A. Balsys, tarnavęs muziejuje iki spalio 10 d., kai jo pareigas

perėmė Karo sanitarijos valdybos k. v. Petras Šeštakauskas. Nors buvo sudaryta daug komisijų, bet visas organizacinis muziejaus kūrimo darbas teko vienam žmogui – gen. ltn. V. Nagevičiui, „kuris tuo laiku tiek daug parodė veiklumo ir energijos šiame darbe, kad Karo muziejaus organizavimas ėjo milžiniškais žingsniais“¹⁰. Neilgai gyvavo ir Karo istorijos kolegija, kuri sugebėjo susirinkti tik į du posėdžius, „kolegijos nariams neparodant susiinteresavimo, o iš dalies ir todėl, kad ano laiko priskirtieji kolegijon viršininkai buvo kilnojami iš Kauno į kitas įvairias vietas“¹¹.

Muziejaus patalpoms buvo skirta sena rusų cerkvė, statyta 1884–1885 m., ir buvęs 111-ojo Dono pėstininkų pulko maniežas, įrengtas 1877 m., akmeninis svirnas metaliniu stogu, pastatytas 1885 m. Vokiečių okupacijos metais ten buvo prekių sandėlis ir automobilių garažas. Muziejų kuriant buvo svarbu ne tik surinkti eksponatus, bet ir tinkamai parengti, pritaikyti gautąjį pastatą jo reikmėms. Rūpinantis apsauga, numatyta pastatą aptverti dygliuota tvora, o viduje įvesti elektrą ir sukombektuoti gaisro gesinimo įrangą. Paskutinėmis sausio dienomis buvo baigti tvarkyti langai, sienos, lubos. Muziejaus pastatams prižiūrėti ir ūkiui tvarkyti buvo įsteigtas komitetas. Jį sudarė inžinierius k. v. Antanas Breimeris, mjr. Leonas Šilingas ir k. v. Juozas Grigaitis. Komitetui pirmininkavo muziejaus konservatorius gen. ltn. V. Nagevičius, vadovaudamasis 1921 m. sausio 22 d. pirmuoju įsakymu Karo muziejui pradėjęs eiti šias pareigas.

Ekspozicijai įrengti labai trūko eksponatų, todėl buvo kreiptasi į Lietuvos žmones, kad ką nors tinkama turintys padovanotų muziejui, o jei eksponatų nenorėtų palikti, leistų padaryti jų kopijas. Kai kurie daiktai buvo pasiskolinti: iš Jono Mačiulio-Maironio – Vytauto portretas, iš Liudomiro Sledzinsko – paveikslas „Kęstutis ir Biruta“, Petro Kalpoko paveikslas „Vytis“. Muziejaus vadovybė, suprasdama Nepriklausomybės kovoms įamžinti reikalingų eksponatų svarbą ir jų išsaugojimo būtinybę, susitelkė į jų rinkimą kovų vietose ir jose dalyvavusiuose pulkuose. Pirmieji pulkų pateikti eksponatai buvo Nepriklausomybės kovų trofėjai – patrankos ir šautuvai: 1919 m. iš bermontininkų atimta 3 colių rusiška ir 7,7 mm kalibro vokiška patranka, iš lenkų – prancūziška pa-

¹⁰ Akiras. *Karo muziejus*, Kaunas, 1930 – Vytauto Didžiojo – metai, p. 8.

¹¹ Basanavičius J. Iš Karo muziejaus istorijos (atviras laiškas valdžios ir Seimo atstovams), *Lietuva*, Nr. 236, 1924 m. spalio 18 d.

tranka „Jadzé“¹², Ldk Vytauto 3-iojo pėstininkų pulko dovanotas austriškas karabinas, 1919 m. liepos 21 d. ties Vaitkaičiais (Ukmergės apskr.) vyr. ltn. Prano Uoginto paimtas iš lenkų karininko, kuris į lietuvių metė granatą, o pastarasis jį nušovė¹³, Ldk Mindaugo 4-ojo pėstininkų pulko vado dovana – iš bolševikų karininko Ramygaloje atimtas amerikietiškas „Vinčester“ sistemos šautuvas¹⁴, Margio 6-ojo pėstininkų pulko trofėjus – prancūzų sistemos šautuvas, atimtas iš lenkų 1920 m. lapkričio mėnesį¹⁵. Visi šie šautuvai saugomi muziejuje iki šiol, tačiau patrankos neišliko, jos buvo sunaikintos nacistinės ir sovietinės okupacijų metais.

Iš surinktų eksponatų buvo rengiama ekspozicija: pakabintas aeroplanas ir keliasdešimt Nepriklausomybės ir kariuomenės pulkų istorinių nuotraukų. Karinius eksponatus muziejus gavo nemokamai, nes iš pradžių nebuvo finansuojamas. Aukomis jį parėmė Lietuvos Respublikos prezidentas Aleksandras Stulginskis, paaukojęs 25 000 auksinų, JAV lietuviai per Antaną Smetoną perdavė 32 000 auksinų¹⁶. Pirmajai muziejaus ekspozicijai buvo išleista 9982 auksinai ir 90 skatikų¹⁷. Tik 1921 m. liepos 18 d. Ministrų Kabinetas nutarė leisti Krašto apsaugos ministerijai paimti 230 000 auksinų kreditą „Karo muziejui įtaisyti ir išlaikyti 1921 m.“¹⁸

Karo muziejaus svarbą valstybės istorijoje atkleidžia ir tas faktas, kad jo atidarymas buvo paskirtas vasario 16 d. ir įtrauktas į Nepriklausomybės 3-ųjų metinių minėjimo programą. Laikraštis „Lietuva“ apie Vasario 16-ąją rašė: „Kaunui pasitarimas numatė dar ypatingą šventės programą, į kurią įeina, be iškilmingų pamaldų, parado, iliuminacijų ir t. t., dar artilerijos saljutai, prožektorių šviesa, šviesos parašai ore, plačioms minioms prieinami teatro vaidinimai, paskaitos visose miesto dalyse ir Karo muziejaus atidarymas.“¹⁹

---

¹² Artilerijos skyriaus turto sąrašas, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 15, l. 1.

¹³ Ldk Vytauto 3 p. p. padovanoto muziejui turto sąrašas, ten pat, b. 18, l. 1.

¹⁴ Mindaugo 4 p. p. perduoto turto sąrašas, ten pat, b. 19, l. 1.

¹⁵ Margio 6 p. p. perduoto pulko sąrašas, ten pat, b. 21, l. 1.

¹⁶ Basanavičius J. Iš Karo muziejaus istorijos (atviras laiškas valdžios ir Seimo atstovams), *Lietuva*, Nr. 236, 1924 m. spalio 18 d.

¹⁷ Išlaidos muziejaus įrengimui ir išlaikymui, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 10, l. 2.

¹⁸ Ten pat, l. 20.

¹⁹ Dėl „16 vasario“ šventės, *Lietuva*, Nr. 26, 1921 m. vasario 2 d.

Iškilminga muziejaus atidarymo ceremonija įvyko 1921 m. vasario 16 d. 15 val. Muziejų atidarė prezidentas Aleksandras Stulginskis, pašventino Jonas Mačiulis-Maironis. Iškilmėse dalyvavo Latvijos Steigiamojo Seimo delegacija: Latvijos Seimo pirmininkas A. Petreviceas (A. Petrewic), jo nariai A. Klichė (A. Klihwe) ir M. Antonas (M. Antons), Kaune rezidavusių Estijos, Italijos, D. Britanijos ir kitų užsienio misijų atstovai, Lietuvos Steigiamojo Seimo ir Vyriausybės nariai, Lietuvos kariuomenės vadas gen. Silvestras Žukauskas, visų ginklų rūšių kariuomenių, Karo mokyklos, Kauno visuomenės atstovai. Tokia gausi Latvijos delegacija atvyko todėl, kad Latvijos Respublika 1921 m. vasario 16 d. pripažino Lietuvą *de jure*. Atidarymo dieną muziejuje buvo eksponuojama apie 100 įvairių fotografijų, kelios schemas ir šiek tiek trofėjų. Po iškilmingo Karo muziejaus atidarymo buvo įteikti 1-ojo laipsnio Vyčio Kryžiai karo invalidams Jurgiui Pratkevičiui, Mariui Gudaičiui, Beniui Mituzai, Jonui Rimeikiui, Felicijonui Daugvilai, Jurgiui Starkui, Antanui Veiveriui, Nikodemui Petrauskui, Jonui Kovierai, Jonui Janužiui, Jurgiui Petravičiui, Antanui Jurelionui, Jonui Bylai, Antanui Grincevičiui, Akimui Sazonovui, Pranui Čižinauskui, Antanui Digrevičiui, Kaziui Simanavičiui, Vincui Jackevičiui ir Antanui Čepurnai, 2-ojo laipsnio – Jonui Karučiu. Kai kurie jų vėliau tarnavo Karo muziejuje.

Krašto apsaugos ministras plk. Konstantinas Žukas Karo muziejaus įsteigimą pavadino išskirtiniu to meto įvykiu, o jo įkūrėją gen. ltn. V. Nagevičių apibūdino taip: „Nors didelėje Muziejaus patalpoje eksponatų buvo ne per daugiausia, bet visi turėjome stebėtis, ką gali padaryti vienas žmogus per tokį trumpą laiką. Kiek čia buvo energijos įdėta, kiek galvota!“ Muziejaus eksponatų fondų papildymui daug dėmesio skyrė ir pats ministras plk. K. Žukas, 1921 m. kovo 15 d. išleidęs įsakymą Vietinės brigados vadui: „Prie Karo muziejaus nuspręsta surinkti iš visos Lietuvos, iš visų mūsų praeities periodų užsilikusias patrankas, mortyras, senus ginklus ir kitas senovės karo liekanas. Prašau pavesti slapto ir griežto mano vardu visiems miestų ir apskričių komendantams įsakymo, labai skubiai, surinktas apie nurodytus daiktus žinias, visas patrankas ir kt. paimti kariuomenės ar Artilerijos skyriaus žinion. Išpildymas būtinas ir neatidėliotinas.“

Ne tik ginklai buvo renkami muziejaus ekspozicijoms papildyti. Jis buvo aprūpintas ir transportu. Tiekimų skyrius kaip transportą Karo muziejui perdavė kupranugarį, atimtą iš bolševikų, ir asilą. Įvairiems

darbams atlikti į muziejų buvo komandiruojami kareiviai ir samdomi civiliniai tarnautojai, nes muziejus etatus gavo tik 1921 m. pabaigoje. Lapkričio 18 d. Steigiamasis Seimas III skaitymu už uždarų durų patvirtino 10 laikinųjų muziejaus etatų²⁰. Juos turėjo užimti karo invalidai, Vyčio Kryžiaus kavalieriai Antanas Sereika, Jonas Dūda, Jonas Janužis, Jonas Byla, Akymas Sazovonas, Jurgis Pratkevičius ir Jonas Karutis. 1925 m. II Seimas patvirtino 14 Karo muziejaus taikos metų etatų.

Muziejaus pastatas buvo remontuojamas ir keičiamas taip, kad atspindėtų didingą Lietuvos istoriją. Šiam tikslui 1921 m. balandžio 14 d. pagal architekto Vladimiro Dubeneckio projektą buvo perstatytas cerkvės varpinės bokštas, tapęs pilies kuoru. Ekspozicijoms taip pat buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. Įžanginiame skyriuje turėjo būti įrengta kovotojų už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę galerija, o jai būtinai reikėjo portretų. Norint atlikti viską tinkamai ir profesionaliai, kreiptasi į kariuomenės vadovybę, kad nuspręstų, kurių karių portretus reikia eksponuoti. Tuo tikslu sušaukta speciali komisija, vadovaujama kariuomenės vado plk. Juozo Stanaičio, nutarė: „1. Leisti išstatyti Karo muziejuje atskirus portretus visų pasižymėjusių ir žuvusių už Lietuvos laisvę; 2. Visų gyvųjų, pasižymėjusių kovose už Lietuvos nepriklausomybę; 3. Visų Krašto apsaugos ministrų, Kariuomenės vadų, Generalinio štabo viršininkų; 4. Pirmojo Karo muziejaus organizatoriaus gen. ltn. V. Nagevičiaus; 5. Pirmųjų mūsų kariuomenės vadų ir viršininkų, pradedant: rikiuotėje nuo bataliono vado imtinai, ne rikiuotėje arba įstaigoje nuo asmenų su pulko vado teisėmis imtinai; 6. Vėlesnių mūsų kariuomenės vadų ir viršininkų tokioje tvarkoj (punktas 5), bet tik po šių mirties.“²¹

Iš to, kaip buvo kuriamas muziejus ir tikslingai renkami eksponatai, galima spręsti, kokius tikslus jis sau kėlė, koku tapti ir kokią idėją skleisti Lietuvai siekė. Tai buvo sprendžiama aukščiausiu lygiu, tuo rūpinosi ir krašto apsaugos ministras prof. Jonas Šimkus, kaip ir jo pirmtakai. Jis 1922 m. sausio 14 d. išleido įsakymą Karo mokslo skyriui, kuriame pabrėžė Karo muziejaus vaidmenį, jo reikšmę lietuvių tautai ir kariuomenei: „Karo muziejus yra paminklas tai kovai, kurią Lietuvių tauta ir jos armija pakėlė ant savo pečių už Tėvynės nepriklausomybę. <...> tilpusi

---

²⁰ *Steigiamojo Seimo stenogramos*, 1921 m. lapkričio 18 d., I sesija, 141 posėdis, III skaitymas, Krašto apsaugos etatų svarstymas.

²¹ Dr. Basanavičius, *Iš Karo...*

Muziejuje medžiaga bus branginama ateinančių kartų ir sudarys gyvas politines ir karo tradicijas, kurios istorijos likimu kelius amžius buvo tartum nutrauktos...²²

Kariuomenė buvo tiesiogiai įtraukta į muziejaus kūrimą. 1922 m. vasario 6 d. visų dalių vadams buvo įsakyta susirinkti muziejuje tolesnei jo veiklai aptarti ir atsivežti savo eksponatus pagal pridedamą sąrašą: „Dalių vadų ir pasižymėjusių karių paveikslus ir fotografijas, piešinius, raštus, įsakymus, charakterizuojančius dalies įsikūrimą, plėtimąsi, komplektaciją, kiek tai leidžia karo paslaptis, apdovanojimus, pasižymėjimus, oficialias iškilmes ir t. t. Visa tai, kas gali charakterizuoti operaciniu atžvilgiu atliktus karo žygius, atvaizduojant įvairiu būdu aplinkybes, kuriomis teko veikti daliai, jos laimėjimus, trofėjus, nuostolius ir t. t. Kasdieninio dalies gyvenimo ir darbo charakteristika (fotografijos, paveikslai): užsiėmimai, gimnastika, žaislai ir kiti vaizdai, laikraščiai, dienynai, kareivių išdirbimai.“²³

Dalių delegacijų suvažiavime buvo apsvarstytas Karo muziejaus organizatoriaus pranešimas apie atliktus darbus ir tolesnius uždavinius. Žodį tarė ir 32 delegatai, jie papasakojo apie karo istorijos medžiagos rinkimą dalyse ir teikimą jos Karo muziejui. Buvo nutarta: „Karo istorijai medžiagos rinkimą vietoj suvažiavimas norėtų pavesti dalių švietimo komisijoms, kooptuojant tam tikra tvarka atitinkamus asmenis. Trūkstant ekonominių sumų ir esant labai maža kitų šaltinių, suvažiavimas prašo surasti galimybes atleisti dalims nors nedideles sumas fotografijų, paveikslų, modelių dirbinių ir kitų eksponatų gaminimui. Dalyse, neturint fotografo ar esant nepakankamai savo darbą žinantiems, suvažiavimas randa reikalinga turėti kariuomenėj nors vieną, bet labai gerą fotografą.“²⁴

Taip pat buvo išsakyti pageidavimai ir sumanymai, susiję su Lietuvos karo ir lietuvių tautos atgijimo istorija. Suvažiavime buvo nuspręsta „Karo muziejaus plėtotėj vadovautis tuo pačiu, ką ir pirmiau, principu: „Lietuvos Karo Muziejus yra Lietuvos Laisvės Muziejus. Muziejus privalo visą atvaizduoti, kas istorijos eigoj nuo žilos senovės pradedant iki mūsų dienų buvo atlikta lietuvių tautos gyvybei, kultūrai ir laisvei apsaugoti. Karo Muziejui turi būti kuriama dėl Lietuvos laisvės kovotojų galerija ir surinkti paveikslai, ar jų kopijos (kieno piešti ir kieno rankose jie nebū-

²² Įsakymas kariuomenei Nr. 10, Kaunas, 1922 m. vasario 14 d., Karo mokslo skyrius.

²³ Ten pat.

²⁴ Ten pat.

tų), kuriuose atvaizdinama Lietuvos istorija. Greta to uždavinio Muziejuje privalo būti uoliai renkama medžiaga, reikalinga karo mokslui ir tą mokslą einantiems.“²⁵

Suvažiavimo delegatai, norėdami padėti Karo muziejaus organizatoriui atlikti tolesnius jo kūrimo darbus, nusprendė sudaryti trijų asmenų kolegiją ir pirmininkauti jai paskirti gen. lttn. V. Nagevičių. Į šią kolegiją nutarta įtraukti istorijos žinovą ir dailininką. Kandidatais tapo kpt. Vaclovas Biržiška ir dailininkas Adomas Varnas. Susirinkusieji diskutavo ir apie aikštės prie Karo muziejaus paskirtį, jos sutvarkymo perspektyvas. Buvo nuspręsta „aikštę, prie kurios stovi Karo Muziejus su Žuvusiųjų už Lietuvos laisvę paminklu ir Laisvės varpu vietoj Arklių rinkos, pavadinti Laisvės aikšte“²⁶.

Suvažiavimo dalyviai svarstė iškilių ir nusipelnusių Lietuvai ir jos istorijai asmenybių įamžinimo klausimus. Buvo nutarta „J. Basanavičiaus pagerbimui, visą ilgą amžių stovėjusio Lietuvos tautos atgimimo sargyboj, ir paminėjimui kareivio Eimučio, pačioj kariuomenės steigimo pradžioje herojiškai žuvusio sargybinio pareigas einant – pastatyti dabar, žiūrint galimybes, nors bronzinius biustus Laisvės alėjos sodnely komendantūros prieky. Pirmųjų nukautų kovoj karininko ir kareivio paminėjimui, jų vardais pavadinti gatves, einančias kryptimi, kur juodu žuvo: Didžiąją Šančių (Alytaus link) – pavadinti karininko Juozapaičiaus prospektu; Ukmergės gatvę (Kėdainių link) – pavadinti Lukšio gatve. Didžioji Šančių gatvė eina kareivinių rajone ir pirmo žuvusio karininko vardas tuo būdu liks tarpe jų gyvas. Paminėjimui ir pagerbimui mūsų Valstybės atgijimo svarbių dienų: Steigiamojo Seimo sušaukimo ir kariuomenės įkūrimo – esant galimybei, ažuolų kalne pastatyti akmeninį monumentą arba nors ir akmens stulpą su atitinkamais parašais. Lietuvos valstybės atgimimui pagerbti ir šios istorijos periodui su garbinga praeitimi surišti nuspręsta pastatyti didelį bronzinį paminklą Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto su pakeltu kardu ant arklio, atvaizduojant kautynėse su priešu, kaip pavyzdžiui, Mateikos – kautynės ties Žalgiriu 1410 metais. Uždrausti vartoti didžiųjų Lietuvos kunigaikščių paveikslus reklamos ir biznio tikslams, kadangi tai įžeidžia atskirų piliečių ir ypač karių jausmus, o brangius senovės vardus tik nudėvėja, profanuodami

---

²⁵ Karo istorijos reikalas, *Lietuva*, 1922 m. vasario 16 d., Nr. 39.

²⁶ Ten pat.

dar juos kasdieniniais ir nustojusiais idėjinės reikšmės²⁷.

Išskirtinį dėmesį suvažiavimo dalyviai skyrė Karo muziejui, prašydami siekti „pastatyti fundamentalius ir gražius Karo muziejaus rūmus, kurie galėtų sutalpinti greit augantį Muziejų ir savo išvaizda visai atitiktų tiems tikslams, kuriuos užsibrėžė sau mūsų tautos ir kariuomenės paminklas – Karo muziejus“²⁸.

Krašto apsaugos ministras kreipėsi ir į visus Lietuvos kariuomenės karius, ragindamas rinkti senosios istorijos liekanas ten, kur jie gyvena ir tarnauja. Išskirtinis dėmesys turėtų būti kreipiamas į knygnešių veiklą, Lietuvos vargus Pirmojo pasaulinio karo metais, atskleidžiant Lietuvos naikinimo mastus, reikėtų aktyviai rinkti okupantų valdininkų nuotraukas, uniformas, ginklus, nes ši medžiaga labai greitai nyksta.

Visa surinkta medžiaga turėjo būti pristatyta į muziejų iki 1922 m. vasario 6 d., nes vasario 16 d. buvo numatyta Laisvės varpo pašventinimo ceremonija.

Muziejaus kūrimo ir kasdienę veiklą aktyviai rėmė ir Amerikos lietuviai. Jie aukojo ne tik pinigus, bet ir eksponatus. JAV gyvenantis kunigas dr. Vincas Bartuška padovanojo gipsinį Vytauto biustą, o per kpt. Ladą (Vladą) Natkevičių Amerikos lietuvių organizacijos paaukojo 28 300 auksinų. Muziejaus rinkinius papildė ir nesenų įvykių, Klaipėdos sukilimo, „daiktai-liudininkai“: 1923 m. gegužės 19 d. Klaipėdos krašto ir Šilutės komendantas padovanojo muziejui tris šautuvus, kuriuos šauliai atėmė iš vokiečių, o birželio 24 d. Antanas Kniukšta – iš priešų atimtus pistoletą „Dreyse“, policininko kardą, tris kulkosvaizdžius, iš kurių vienas buvo vokiečių 1915 m. lengvasis 7,92 mm kalibro MG 08/15 („Maxim“), Nr. 3707, o antras – prancūzų, 1915 m. 8 mm kalibro „Šoša“ („Chauchat“), Nr. 95574, 10-ojo pėstininkų Klaipėdos savanorių pulko, kurie ir dabar saugomi muziejuje²⁹. Eksponatus muziejui rinko ir dr. Jonas Basanavičius, ieškojo jų Latvijos bažnyčiose ir muziejuose.

Karo muziejus buvo kuriamas kartu su sodeliu ir turėjo sudaryti visumą, papildyti vienas kitą, atspindėti Lietuvos valstybingumo idėjos įgyvendinimą ir kovas dėl jos. Pirmuoju tų kovų įamžinimo simboliu tapo paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Skulptorius Juozas Zikaras ir

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Gauti eksponatai iš 10 p. Klaipėdos savanorių pulko, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 87, l. 1.

architektas Vladimiras Dubeneckis, parengęs paminklo projektą, iš kovų už laisvę vietų atvežtų akmenų sukūrė piramidę. Paminklo atidengimo iškilmės įvyko 1921 m. spalio 16 d. 11 val. 30 min. Jose dalyvavo Lietuvos Respublikos prezidento pareigas einantis Steigiamojo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis, ministras pirmininkas Kazys Grinius, krašto apsaugos ministras prof. Jonas Šimkus, užsienio šalių – Prancūzijos, Latvijos – ministrai, Rusijos atstovybių nariai, Danijos konsulas ir Tautų Sąjungos kontrolės komisijos nariai, kariuomenės vadas gen. Juozas Kraucevičius, Vyriausiojo gynimo komiteto pirmininkas Mykolas Sleževičius, kariuomenės ir visuomenės atstovai.

Paminklo atidengimo proga pirmą kartą buvo sugrotas kompozitoriaus Juozo Tallat-Kelpšos sukurtas karinis Gedulingas maršas, choras giedojo „Libera“. Jau tą pačią dieną buvo pradėtos kurti tam tikros tradicijos, skirtos karių atminimui pagerbti. Paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ svarbą valstybei prezidentas A. Stulginskis apibūdino taip: „Patsai paminklas žymėtinas savo originalumu: nežiba puikumu ar išdidumu, bet paprastas ir liūdnas, kaip mūsų tyki vargingoji senovė.“³⁰ Prezidentas, dėkodamas visiems, prisidėjusiems prie paminklo atsiradimo, pasakė, kad skulptorius J. Zikaras sugebėjo jam įkvėpti dvasią ir pastatyti prie „mūsų tautinės brangenybės – Karo muziejaus“, o gen. lttn. V. Nagevičiaus dėka „čia rūpestingų rankų surinkta daug atminimo iš tų netolimos praeities žygių, pakeltų dėl tėvynės laisvės – nepriklausomybės. Daug pasitarnavo tautai ir Valstybei tie garbingi Lietuvos piliečiai, kurių rūpesčiu neduoda žūti taip brangioms mūsų išsiliuosavimo ir Valstybės atstatymo relikvijoms“³¹.

Paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ buvo gerbiamas ne tik per šventes, bet ir kasdien. Krašto apsaugos ministro įsakymu buvo nustatyta tvarka, kaip reikia pagerbti žuvusiųjų atminimą, kokios vėliavos ir virš kokių pastatų turi būti keliamos: „Valstybinė ir tautinė vėliavos Karo muziejaus bokšte, o Vyties Kryžiaus vėliava prie „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ paminklo nuo gruodžio 1 d. ligi sausio 31 d. iškeliamos 9 val. ryto, o nuleidžiamos saulei leidžiantis. Kitais metų laikais – 8 val. ryto iškeliamos, saulei leidžiantis nuleidžiamos.“

---

³⁰ Įsakymas kariuomenei Nr. 276, Kaunas, 1921 m. lapkričio 28 d., § 1.

³¹ Ten pat.

Karo
invalidai ir
orkestras
prie
paminklo
„Žuvusiems
už Lietuvos
laisvę“.

Fa -14809

Šiam ritualui atlikti buvo sugalvota speciali vėliavų pakėlimo ir nuleidimo ceremonija. Ji pradėta rengti 1923 m. birželio mėn. Dr. Jonas Basanavičius, rašydamas apie Karo muziejų, išskirtinį dėmesį skyrė jo sukurtoms tradicijoms aprašyti:

„Karo muziejus išorinėse savo apeigose prie pakėlimo ir nuleidimo vėliavos. Laikui bėgant išdirbo galias, harmoningas ypatingo kulto formas, būtent riteriško valstybinės vėliavos pagerbimo ir žuvusiųjų dėl Lietuvos laisvės paminėjimo. Apeigų turinys savaime labai paprastas ir aiškus kiekvienam žiūrėtojui ir veikia jį iš sykio savo rimtumu, kad ir kokio žiūrėtojo būtų ūpo. Pagerbimas valstybinės vėliavos ir paminėjimas žuvusiųjų dėl laisvės čia įgyja ypatingai rimtos reikšmės, nes yra atliekama invalidų, kitaip tariant, bejėgių, kurie savo kraują ir savo laimę atidavė Lietuvos laibui jos kautynių lauke. Karo invalidai sudaro prie muziejaus garbės sargybą 10 žmonių ir išeina į ceremoniją su savo mažu orkestru rikiuotėje, gražia uniforma su plieninėmis kaskėmis, padabintomis auksiniais Vyties kryžiais ir pikėmis, papuoštomis narsiųjų plevėsuojančiomis vėliavutėmis. Prie paminklo invalidams susirenkant, signalistui sugriežus, mažu žingsneliu, taisyklingoje rikiuotėje, išlaikydama taktą, su orkestru ir maža saujele garbingos gvardijos, išėjusi iš didžiųjų muziejaus durų ir palengva lazdelėmis pasiremddama, žengia prie paminklo ir sustoja ties jo šonu. Viršila sukomanduoja, saliotuodamas kardu, o rikiuotėje įsakymą atliekant tuo pačiu laiku griežia orkestras. Pakeliant ar nuleidžiant vėliavą koman-

Karo invalidai žygiuoja iš Karo muziejaus atlikti žuvusių už Lietuvos laisvę karių pagerbimo, vėliavų pakėlimo ir nuleidimo ceremonialo. 1928 m. N-57

duojama: „Valstybės vėliavai ginklu gerbk“, prieš maldą girdėt: „Už žuvusių maldai kepures nusiimt“. Kaskės su auksiniais kryžiais, suderintais judesiais nusiimamos nuo galvos ir žiūrėtojas stebi, kad po jų pas vienus invalidus būta paslėptų baisių žaizdų randų. Iškilminga maldos melodija, sužibėjus ugnies kryžiui ant paminklo, skrenda erdvėn sujaukindama pakeliui net ir surambėjusias širdis ir sielas, nors vienam momentui sužadindama prakilnius jausmus. Liepsnojantis aukuras siūnčia danguosna gauruotus dūmų debesius, tarytum, senovės aukurų pavyzdžiu keldamos žmonių mintis ir maldas prie aukščiausiojo. Iškilmės užbaigiamos himnu. Susirinkusi minia, tarytum užsimiršusi, apsvaigusi, nesijudindama iš vietos, sekdamo akimis, tyliai lydi grįžtančius į muziejų invalidus. Jų maršas, tarytum pilnai pilnas verksmo balsų, bet vis tik negedulingas; jaučiama gaidose pasiryžimo ir noro gyventi ir dirbti mylimai Lietuvai likusiomis jėgomis. Bet štai akordai nurimo ir didelės masyvės muziejaus durys su trenksmu užsidaro, tarytum paslaptinai atskirdamos tuos jau „muziejinus žmones“ nuo saulės šviesos ir gyvenimo džiaugsmo.“³²

³² Basanavičius J. Iš Karo muziejaus istorijos, *Mūsų žinynas*, 1925, Nr. 22, p.123.

Tą minios patiriamą jausmą puikiai aprašė kariuomenės kūrėjas savanoris Stasys Butkus: „Daugel kaimiečių vakare vaikštinėjo Karo muziejaus sodely ir dairėsi į paminklus ir muziejų. Prasidarė muziejaus durys ir iš ten iš lėto išslinko išsirikiavę karo invalidai, einą prie paminklo žuvusiems pagerbti savo žuvusius draugus ir nuleisti muziejaus vėliavas. Jų tarpe su lazda pasiramščiuodamas ėjo ir Petras Sauginaitis. Nors veidą vagojo vargų, kovų ir kančių dienų išbraižyti vingiai, tačiau jis šiandien nebeatrodė toks baisus, kaip anomis dienomis, kada nedrąsiai grįžo namo. Dabar į tuos veidus visi žiūrėjo su pagarba ir tautiniu pasididžiavimu. – Štai, va, ir mano Petras žengia! – išdidžiai, pasididžiuodamas senis Sauginaitis, Petro tėvas, parodė savo kaimynams <...> Ir akimis su pagarba nulydėjo savo sūnų iki pat paminklo, sekė per visas vėliavų nuleidimo apeigas ir kol vėl grįžo ir užsidarė muziejaus durys, nusišluostė nuo savo skruostų ašaras ir pusiau tylomis lyg tai pats sau, lyg savo kaimynams pridūrė: – Ir vis dėlto jaunesnieji geriau už mus žino, ką jie darą... Ar mes tikėjomės, kaimynėl, šito. Nė sapne nesapnavom.“³³

1922 m. į Lietuvą atkeliavo Amerikos lietuvių padovanotas Laisvės varpas, sveriantis 600 kg, 1,2 m aukščio ir 1 m pločio. Jis buvo pakabintas muziejaus bokšte. Vasario 16 d., minint 4-ąsias Nepriklausomybės metines, J. Tumas-Vaižgantas varpą pašventinto ir perskaitė eiliuotą jam skirtą savo kūrybos odę. Pirmasis Laisvės varpu paskambino prezidentas Aleksandras Stulginskis, po jo – Petras Vileišis, „Vilniaus žinių“ redaktorius, vyriausias amžiumi Europoje lietuvių visuomenės veikėjas. Prasidėjus šventiniam kariuomenės paradui, varpu skambino karo invalidas Antanas Sereika ir jaunas skautas Virkša. Ant Laisvės varpo buvo užrašas: „O skambink, per amžius vaikams Lietuvos, tas laisvės nevertas, kas negina jos!“ Tame pačiame bokšte buvo sumontuotas ir pradėjo veikti Berlyno firmos „C. F. Rochlitz“ laikrodis, nupirktas už aukas, kainavęs 100 022 auksinus. Laikrodis mušė valandas į 3334 kg varpą iš buvusios cerkvės bokšto. Laikrodžio laikas buvo nustatomas pagal Paryžiaus Eifelio bokšto elektros bangomis sklaidžiamą signalą, kurio tikslumą tikrino radijo stotis. Prieš montuojant bokšte laikrodį, kilo mintis ten sumontuoti ir varpų muzikos įrenginį. Sukviestų muzikų pasitarime buvo nuspręsta, kad varpų muzikos reikia. 1922 m. spalio pabaigoje į bokštą buvo įkelti devyni karinės įgulos cerkvėse Lietuvoje buvę varpai: Papilės

³³ Butkus S. Ir mano Petras žygiuoja..., *Lietuvos karo invalidas*, 1935, Nr. 1, p. 24.

R. K. bažnyčios (68 kg), Kėdainių stačiatikių (160 kg), Aukštosios Fredos (265 kg), Gardino (100 kg), sentikių cerkvės Suvalkų rėdybos (gubernijos) (205 kg), Sofijos Gardino rėdybos (88), Gardino Vladimiro cerkvės (420 kg), Perstuno cerkvės Suvalkų rėdybos (68 kg) ir Dubno cerkvės Suvalkų rėdybos (68 kg)³⁴. Muziką bokšto varpams parengė kompozitorius Antanas Kačanauskas. Muzikos vole, kurį muziejus įsigijo iš vokiečių firmos „Rochliz“ Berlyne, buvo įrašytos Tautos himno ir giesmės „Marija gražiausia panelė“ natos. Ši giesmė skambėdavo tris kartus per dieną – 8, 12, ir 14 val. Varpai buvo įrengti už pinigų, kuriuos paaukėjo prezidentas Aleksandras Stulginskis, Lietuvos ūkio bankas, Lietuvos pramonės ir prekybos bendrovė, Lietuvos žemės ūkio spirito varyklos bendrovė, Akcinė bendrovė „Nemunas“ ir kt. Iš viso buvo paaukota 526 712 auksinų. Varpų muzikos įrenginį įtaisė iš Liubeko atvykęs meistras Olsanas. Apie senojo muziejaus varpus dr. Jonas Basanavičius rašė: „Kaip matoma, likimo norėta, kad tie varpai, kurie kitados buvo rusų valdžios gabenami Lietuvon skelbti pravoslaviją ir „obrusenija Severo-Zapodnovo iskonno ruskovo kraja“, nūnai, susirinkę iš Lietuvoje buvusių cerkvių Karo muziejaus bokšte, vakarais majestotiškai gieda Šidlavos giesmę, o didelių iškilnių dienomis, orkestro lydimi Lietuvos nepriklausomybei pagerbti, sutartinai griežia jos himną, pritariant Laisvės varpui.“ Tais pačiais metais muziejaus bokštas buvo papuoštas didžiųjų Lietuvos miestų – Klaipėdos, Kauno ir Vilniaus – herbais.

Norėdamas įprasminti Laisvės varpo vaidmenį, muziejaus organizatorius gen. lttn. V. Nagevičius pasiūlė keturias progas, kuriomis reikėtų juo skambinti: „1. Politinės reikšmės: nepriklausomybės paskelbimas, Vilniaus konferencijos, Steigiamojo seimo ir panašūs atsitikimai; 2. Karo istorijos svarbiausi momentai: mūšis ties Žalgiriu, Širvintais, Kalkūnais ir t. t.; 3. Kultūros kovos: spaudos atgavimas, pirmosios mokyklos, universiteto įsteigimas; 4. Socialės bei ekonominės svarbos: paleidimas iš baudžios, žemės reformos paskelbimas, Darbo žmonių šventė.“³⁵ Tenka tik apgailestauti, kad šio pasiūlymo ne visada buvo laikomasi. Dažniausiai Laisvės varpas skambėdavo valstybinių ir kariuomenės švenčių progomis.

---

³⁴ Išimtų iš senojo Karo muziejaus ir parduotų bažnyčioms varpų sąrašas, LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 196, l. 65.

³⁵ Basanavičius J. Iš Karo muziejaus istorijos, *Mūsų žinynas*, 1921 m., Nr. 21, p. 494.

Sodeliui įrengti ir prižiūrėti pinigų nebuvo skirta, todėl viskas buvo daroma už aukas. Išskirtinė auka buvo Raudonojo Kryžiaus Vakarų Rusijai ir Baltijos valstybėms komisaro plk. Edvardo W. Ryano. Jis muziejaus sodeliui paaukojo 100 rožių krūmų – jie buvo pasodinti prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Apie šią dovaną pats pulkininkas muziejaus Aukų knygoje parašė: „Šiandien aš turiu garbės pasodinti šimtą rožių krūmų šalia paminklo, pastatyto žuvusiems kovoje už Lietuvos laisvę kareiviams. Šios rožės sodinamos lietuvių tautos narsumui pažymėti... Aš tikiuosi tačiau, kad su pirmutiniais šių krūmų žiedais jau bus išsipildę Lietuvos teritoriniai pageidavimai, kurie, visų protingų ir teisingų žmonių manymu, yra teisingi ir teisėti.“ Sodelyje augančių rožių buvo galima nusipirkti iš budinčio karo invalido keturis kartus per dieną: 8, 12, 16 ir 20 val. Gautos pajamos buvo naudojamos sodelio priežiūrai apmokėti. Tačiau rožės buvo ne tik parduodamos, bet ir dovanojamos. Žmonės iki šiol prisimena, kad gen. ltn. V. Nagevičius rožes dovanodavo moterims ir merginoms, Karo muziejaus lankytojoms, „tautiškais drabužiais apsitačiusioms“. Šitaip jos buvo skatinamos dėvėti tautinius rūbus ir taip buvo kuriama dar viena tradicija.

1923 m. lapkričio 23 d. Lietuvos kariuomenės 5-erių metų sukaktuvių proga buvo atidengtas dailininko Juozo Zikaro sukurtas dr. Jono Basanavičiaus biustas. Jis buvo nulietas iš šovinių, paleistų į priešus, tūtelių, o postamentas pagamintas iš akmenų, žymėjusių sieną tarp Didžiosios ir Mažosios Lietuvos. Visuomenė šiam paminklui paaukojo 5 619,32 lito. Biusto atidengimo iškilmės paskelbė Laisvės varpo dūžiai, paminklą, dalyvaujant pačiam dr. J. Basanavičiui, atidengė prezidentas Aleksandras Stulginskis, o pašventino Jonas Mačiulis-Maironis. Po iškilmių prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ šv. Mišias aukojo Lietuvos kariuomenės vyriausiasis kapelionas kunigas Antanas Palubinskas. Tą dieną pirmą kartą buvo uždegtas aukuras, pastatytas iš likusių nuo dr. Jono Basanavičiaus postamento akmenų. Ant aukuro priekyje buvo užrašas: „Redde, quod debes“ / Petronius / („Grąžink, ką privalai“). Šiame aukure uždegta ugnis buvo skiriama žuvusių karių atminimui pagerbti ir tai tapo dar viena Karo muziejaus organizatoriaus sugalvota ir įgyvendinta tradicija. Muziejaus konservatorius gen. ltn. V. Nagevičius prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ norėjo įrengti tarsi mažas kaimo kapinaites – ten turėjo stovėti lietuviški kryžiai. Ši idėja buvo įgyvendinama palaipsniui. 1923 m. du kryžius muziejui padovanojo „Lietuvos geležin-

keliai“, vieną kryžių kunigas Vincentas Senkus atvežė iš Plungės kapinių, o kryžius iš Kretingos buvo gautas mainais į Kęstučio paveikslą. 1925 m. iš Taujėnų buvo atvežtas aukštaitiškas kryžius su „smūtkeliais“ iš visų pusių. Prie paminklo buvo pastatyti dar keli kryžiai: vienas – 1863 m. sukilėliams, du – 1905 m. Didžiajam Seimui paminėti ir dar „du kryžiai iš naujų Nepriklausomybės laikų“.

Muziejaus sodelis buvo ne tik patriotizmo ugdymo, bet ir kultūringo laisvalaikio leidimo vieta. Čia buvo rengiami valandos trukmės koncertai. Simfoniniams koncertams diriguodavo Juozas Tallat-Kelpša, kameriniams – smuikininkas M. Hofmekleris. Vėliau buvo rengiami ir dūdų orkestro koncertai. Juose būdavo atliekami lietuvių liaudies, Juozo Gruodžio, Stasio Šimkaus ir užsienio autorių muzikos kūriniai. Tačiau šie koncertai buvo išskirtiniai – kūriniai būdavo atliekami tik vieną kartą, nebuvo galima šaukti „bis“ ir ploti. Publika turėjo susikaupusi išklausti visą programą. Adomas Jakštas šiuos koncertus įvertino taip: „Nesitenkindamas patriotizmo žadinimu, mūsų Karo muziejus yra pastatęs sau dar kitą tikslą – kultūrinti mūsų publiką... Viskas čia eina rimtai, tvarkingai, kultūringai. Generolui Nagevičiui, tų koncertų iniciatoriui ir organizatoriui, priderama visuomenės padėka...“³⁶

Apie koncertus Karo muziejaus sodelyje ir muziejų pats gen. lt. V. Nagevičius sakė: „Mums, lietuviams, reikia siekti to, kas aukšta, prakilnu. Svarbu ne namas, į kurį mes renkamės, bet nuotaika, kuri mus apima. Mūsų sieloje slypi jausmas siekti prakilnumo. Čia matome daug daiktų, kurie gal nedaug teturi meno, bet daug mums pasako, nes vaizduoja mūsų tautos praeitį ir kovą už laisvę. Kitas dalykas, kuris mus jungia, – tai muzika.“

Tačiau prie muziejaus vyko ne tik koncertai, bet ir karių pagerbimo ceremonijos. 1924 m. gegužės 10 d. buvo surengtos didelės iškilmės, skirtos Lietuvos karininkų apdovanojimui Čekoslovakijos karo kryžiumi „Križ Válečný“. Ta proga muziejaus bokšte buvo iškelta Čekoslovakijos vėliava, iškilmėse dalyvavo šios valstybės atstovas Lietuvoje prof. Janas Galia. Jis padėjo didelę puokštę gėlių su Čekoslovakijos vėliavos spalvų kaspinais, o išvykdamas iš Lietuvos 1928 m. padovanojo Karo muziejui savo sukurtą maršą chorui ir orkestrui „Te Deum laudamus“ (Dieve, šloviname tave), dar 1923 m. jis muziejui buvo padovanojęs Čekoslovakijos vėliavą.

---

³⁶ Basanavičius J. Iš Karo muziejaus istorijos (atviras laiškas valdžios ir Seimo atstovams), *Lietuva*, Nr. 236, 1924 m. spalio 18 d.

1927 m. vasario 16 d. mirė dr. Jonas Basanavičius, todėl Karo muziejaus sodelis paskendo gedule. Penkias dienas jo biustas buvo apjuostas gedulo juostomis, o vasario 21 d. Seime įvyko posėdis patriarcho atminimui pagerbti. Prie degančiais aukurais papuošto dr. J. Basanavičiaus paminklo vainikus padėjo prezidentas Antanas Smetona, Seimo pirmininkas, kariuomenės, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių, Šaulių ir Tautininkų sąjungų atstovai, Lietuvos universiteto ir studentų korporacijų nariai, medicinos draugijos ir kitų organizacijų atstovai, moksleiviai. Šia proga prie muziejaus durų buvo surengta inscenizacija, vaizduojanti Gedimino kalną ir pilį, kur „patsai Gediminas, tarsi palikęs savąjį amžinasties poilsį, čia stojęs irgi liūdi perjuostas gedulo šydais, o Lietuvos kariai, vėliava nešini, prie patrankų stovi, lyg pasiryžę pavartoti ir tą pabūklą, jei to pareikalaus sostinės vadavimas...“³⁷ Mišias laikė kariuomenės kapelionas Adolfas Sabaliauskas.

1921 ir 1928 m. gegužės 15-ąją buvo švenčiama Steigiamojo Seimo sušaukimo diena. Sodelyje susirinko valstybės ir Seimo nariai, užsienio pasiuntinybių ir konsulatų atstovai. Tų šalių vėliavomis buvo papuoštas muziejus, kaip tai buvo padaryta ir 1925 m. gegužės 15 d., švenčiant Baltijos ir Skandinavijos valstybių santarvės dieną. 1927 m. gegužės 15 d., minint Steigiamojo Seimo sušaukimo septintąsias metines, buvo atidengti Simono Daukanto ir dr. Vinco Kudirkos biustai. Biustus pašventino kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas, apie Simoną Daukantą pakalbėjo prof. Mykolas Biržiška, o apie Vincą Kudirką – J. Tumas-Vaižgantas. Biustai buvo nulieti Berlyne, o postamento akmenys atvežti „nuo buvusios Klaipėdos krašto sienos Palangos rajone“. Abu paminklai buvo aptverti aštuoniomis vokiečių minosvaidžių minomis, gautomis iš Artilerijos sandėlio, sujungtomis 3,6 m ilgio grandine, pagaminta Centrinėse kariuomenės dirbtuvėse.

Kiekvienais metais muziejaus konservatorius gen. ltn. V. Nagevičius sugalvodavo kokį nors naują renginį, ir šis netrukus tapdavo tradicinis. 1927 m. spalio 9 d. buvo iškilmingai paminėta Suvalkų sutarties sulaužymo diena. Laikraštis „Lietuva“ apie šį renginį rašė: „Jau nuo pietų Karo muziejaus sodelis pilnas žmonių. Visi vaikšto siaurutėmis alėjomis ir sustoja ties Vilniaus paveikslu pasigrožėti tuo puikiu mūsų tikrosios sotinės miestu. Ne vienas nusistebi, kad plevėsuojančios Karo muziejaus vėlia-

³⁷ Laidotuvių gedulo apeigos, *Lietuva*, Nr. 42, 1927 m. vasario 22 d.

vos neperrištos gedulo juosta, tuo tarpu visas Kaunas apsitraukęs gedulo šydu.³⁸ Į šį klausimą atsakė gen. ltn. V. Nagevičius, pradėdamas renginį. Jis perskaitė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pasižadėjimą „dėl Lietuvos garbės ir žemių čielybės“, pasirašytą 1588 m. Todėl buvo paklausta, kodėl turime liūdinti ir silpninti savo dvasią ir mažinti pasiryžimą? „Ne verkdami atgausim Vilnių. Kova, kova ir kerštas mūsų grobikams už išplėstą sostinę.“³⁹ Po generolo kalbos Vilniaus vaduoti sąjungos pirmininkas prof. Mykolas Biržiška su sąjungos nariais padėjo gėlių prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Nuo 15 iki 17 val. visuomenė lankė muziejų, o atvykus ministru pirmininkui prof. Augustinui Voldemarui, lydimam kariuomenės vado ir štabo viršininko, priėmė kariuomenė parodą ir, visiems susirinkusiesiems sugiedojus Lietuvos himną, padėjo vainiką prie dr. J. Basanavičiaus paminklo. Spalio 9 d. minėjimas tapo tradicija. Jis buvo minimas kasmet. Sodelyje buvo švenčiamos ne tik valstybinės šventės, rengiami koncertai, bet ir minimos Vėlinės. Renginiai prasidėdavo miesto kapinėse ir baigdavosi sodelyje, kuris būdavo atitinkamai iliuminuotas ir parengtas.

Kaip minėta, Karo muziejaus sodelyje tradiciškai buvo švenčiamos ne tik valstybinės šventės. Iškilmingas mirusiųjų pagerbimas taip pat tapo tradicija. 1927 m. lapkričio 2 d. sodelis atrodė lyg pasruvęs krauju, paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ buvo apjuostas lemputėmis, apačioje jos švietė raudonai. Prieš paminklą degė trys aukurai: viduryje – akmeninis, kraštuose – taurės formos, visi beveik lygūs su paminklu. Kiti paminklai taip pat buvo papuošti vainikais ir žibintais. Sodelyje tvyrojo mistinė nuotaika, tarsi žuvusiųjų karių vėlės būtų tarp gyvųjų. Tą dieną visos vėliavos buvo nuleidžiamos per trečdalį stiebo. Prie muziejaus buvo pagerbiami ir mirę iškilūs Lietuvos žmonės. 1930 m. mirė prof. Jonas Jablonskis, todėl jo laidotuvių dieną prie Laisvės paminklo buvo pakabintas patriarcho portretas. Jį iš abiejų pusių puošė gedulingos vėliavos ir žvakidės, o paminklo papėdėje buvo sudėti vainikai. Garbės sargyboje stovėjo karo invalidai, gedulingus maršus grojo muziejaus orkestras. Panašios iškilmės buvo surengtos ir pagerbiant mirusį Joną Mačiulį-Maironį.

Muziejus ne tik kūrė naujas tradicijas, gerbė žuvusius karius ir mirusius Lietuvos visuomenės veikėjus, bet ir vykdė savo tiesiogines funkcijas,

---

³⁸ Kor. Spalių 9 d. minėjimas Karo muziejuje, *Lietuva*, Nr. 228, 1927 m. spalio 10 d.

³⁹ Ten pat.

Senajo
Karo
muziejaus
Ižanginio
skyriaus
ekspozicija.
1929 m.
N-80

kaupė eksponatus. 1928 m. sausio 1 d. jame buvo saugoma 1300 eksponatų. Per septynerius muziejaus veiklos metus buvo įsigytos 5 vėliavos: 1-ojo atsargos bataliono Vitebske, Lietuvių atsargos bataliono Smolenske, 1-ojo atskirojo Vytauto Didžiojo lietuvių bataliono Sibire, Vakarų fronto lietuvių suvažiavimo ir Klaipėdos sukilėlių. Buvo nutapyti arba nupirkti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, Lietuvos atgimimo ir Nepriklausomybės veikėjų, savanorių kario Povilo Lukšio ir karininko Antano Juozapavičiaus, taip pat kitų karių portretai ir batalinių scenų paveikslai. Muziejus sukaupe nemažai gipsinių biustų ir bareljefų: turėjo dr. J. Basanavičiaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino, vyskupo Antano Baranausko biustus, Simono Daukanto, Adomo Mickevičiaus ir Julijos Žemaitės bareljefus.

Muziejui buvo perkama ir įranga. Jau 1921 m. iš Berlyno „Fridr Wichlerich“ firmos įsigyti 9 manekenai, kautynėse ties Seinais iš lenkų vyr. ltn. A. Kemiežio atimta lenkų vėliava „Boże zbaw Polskę“, įvairių volkiškų, rusiškų, japoniškų šautuvų, revolverių ir kardų. 1922 m. III dragūnų „Geležinio Vilko“ pulkas padovanojo vilko ir vilkės, sumedžiotų kunigaikščio Konstantino Radvilos giriose, kailius, 1923 m. I pėstininkų pulkas – kumelę Birutę, nupirktą už valdiškus pinigais 1919 m. vasario 14 d. ir kovose sužeistą į nugarą, bet sugebėjusią nueiti 90 kilometrų iš Daugų į Marijampolę, kur buvo išgydyta. Kėdainių komendantas iš Totlebeno dvaro atvežė Radvilų patranką, buvo įsigyti du moteriški

manekėnai, kuriuos aprėngė Sofija Čiurlionienė Didžiosios ir Mažosios Lietuvos tautiniais drabužiais, 1924 m. – Kajetono Sklėriaus paveikslas „Amerikos karo laivai Klaipėdoje“ ir kitų autorių darbai – Šv. Kazimiero ir prezidentų portretai.

1928-ieji buvo nepriklausomos Lietuvos dešimtmečio metai. Renginių, skirtų šiam jubiliejui paminėti, pagrindinis organizatorius Kaune buvo Karo muziejus. Pats svarbiausias renginys, skirtas Nepriklausomybės dešimtmečiui ir Laisvės skulptūros atidengimui, buvo gegužės 15-osios iškilmės. Šventė prasidėjo dar išvakarėse, gegužės 14 d., pirmadienį. Karo muziejaus sodelyje ir Vienybės aikštėje 18 val. susirinko didžiulė minia žmonių, atstovaujančių įvairioms organizacijoms. Laisvės statula buvo uždengta trispalve, o prie jos pastatyta tribūna papuošta gėlėmis. Prie tribūnos sustojo ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras ir Ministrų Kabineto nariai, diplomatinis korpusas, Vokietijos karininkai ir visi rezidavę Lietuvoje karo atašė. Atvykstant prezidentui Antanui Smetonai, krašto apsaugos ministrui plk. Teodorui Daukantui, Vyriausiojo štabo viršininkui gen. št. plk. Povilui Plechavičiui buvo grojamas maršas ir aidėjo garsus „valio“. Karo invalidų viršilai davus įsakymą „Ginklu gerbk!“, Šaulių chorui giedant maldą „Kritusiems karžygiams“, buvo padėti vainikai prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Tradicinį vokišką vainiką su balta juosta ir geležinio kryžiaus ženklų padėjo ir Vokietijos karininkai gen. št. plk. Otas Karlas Šrioderis, gen. št. mjr. Rudolfas Dettmeringas, gen. št. kpt. Karlas Almendingeris ir vyr. ltn. Heidendorfas. Rytjaus dieną įvykęs Laisvės paminklo atidengimas buvo pagrindinis dešimtmečio akcentas. Prieš muziejų pastatytą paminklą sukūrė skulptorius Juozas Zikaras, architektas Vladimiras Dubeneckis, o statybos darbus atliko inžinierius Feliksas Vizbaras. Trijų metrų Laisvės skulptūrą, nuliętą Berlyne už 5360 Lt, muziejui padovanojo Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas, nupirkęs ją iš autoriaus. Jos postamentui buvo panaudoti septyni didžiuliai akmenys iš Didžiosios ir Mažosios Lietuvos pasienio ir trys akmenys iš Ežerėnų⁴⁰. Paminkle iš trijų pusių buvusiose lentose buvo nurodytos Nepriklausomybės kovų pergalių vietos: „Panevėžys Dauguva, Radviliškis 1919“, „Širvintai Giedraičiai 1920“, „Klaipėda 1923“, o fasa-de užrašas – „Karžygiai“. Atidengdamas paminklą, prezidentas Antanas Smetona pasakė kalbą, kurioje pabrėžė, kad „laisvė veltui neįgyjama. Rei-

⁴⁰ 1919–1929 m. taip buvo vadinami Zarasai.

kia vargti, dirbti ir susiklausyti. Taip pasieksime visą laisvę⁴¹. Po to jis atidengė paminklą, patraukdamas trispalvį kaspiną. Tada sugaudė Laisvės varpas, visi sugiedojo Tautos himną ir buvo nuimta vėliava.

Baigiamasis Nepriklausomybės 10-mečio renginys buvo Kariuomenės dienos iškilmės, Karo muziejuje prasidėjusios 13 val. Vyčio Kryžiaus ordino tarybos iškilmingu posėdžiu. Muziejuje netilpo iš visos Lietuvos atvykę Lietuvos universiteto profesoriai, aušrininkai, užsienio karo atašė, žuvusių karių tėvai, seserys ir broliai, šauliai, karo invalidai, vietos ir užsienio spaudos atstovai. Posėdis prasidėjo himnu ir žuvusiųjų pagerbimu atsistojant. Įžanginę kalbą pasakė muziejaus organizatorius, Vyčio Kryžiaus tarybos pirmininkas ir Vyčio Kryžiaus ordino kavaliereus gen. ltn. V. Nagevičius. Jis pasveikino Lietuvos prezidentą, padėjo arkivyskupui Juozapui Jonui Skvireckui už apsilankymą ir perskaitė pranešimą apie Vyčio Kryžiaus atsiradimą ir istoriją. Prezidentas pasveikino susirinkusiuosius ir įteikė Vyčio Kryžiaus ordinus gen. Vincui Grigaliūnui-Glovackiui, gen. ltn. V. Nagevičiui, plk. ltn. Antanui Michelevičiui, mjr. Zigmui Rumšai, karo invalidui Jurgiui Barčiui, Marcelei Kubiliūtei ir Aldonai Čarneckaitei. Šiai iškilmingai diena muziejuje buvo parengta speciali karinės spaudos paroda. Susirinkusieji, apžiūrėję parodą, dalyvavo vainikų padėjimo prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ ceremonijoje. Nuo tų metų Kariuomenės diena visada buvo labai glaudžiai susijusi su Karo muziejumi – čia ją švęsavo tauta.

Tarpukario Lietuvoje pamažu susiklostė tradicija Naujuosius metus sutikti Karo muziejaus sodelyje. Jos iniciatorius ir vėl buvo gen. ltn. V. Nagevičius. Jis norėjo, kad kuo daugiau žmonių susirinktų prie muziejaus, su bokšto laikrodžio dūžiais palydėtų senuosius ir sutiktų naujus metus. 1929 m. Naujųjų sutikimas prasidėjo dar likus 5 minutėms iki 12 val. Per garsiakalbius pasigirdo: „Alio, alio, radijo Kaunas! Transliacija iš Karo muziejaus.“ Tribūnoje pasirodė gen. ltn. V. Nagevičius ir pasakė trumpą kalbą, linkėdamas visai tautai ir kraštui kitais metais atgauti Vilnių. Po generolo žodžių laikrodis pradėjo skaičiuoti paskutines senųjų metų minutes, o po dvylikto dūžio gen. ltn. V. Nagevičius sušuko: „Valio! Sveikinu su Naujaisiais metais!“ Tuo pat metu sušvito šventinė iluminacija: „Be

⁴¹ P. Respublikos Prezidento žodis (pasakytas atidengiant gegužės 14 d. Laisvės paminklą Karo muziejaus sode), *Lietuvos aidas*, Nr. 86, 1928 m. gegužės. 18 d.

Vilniaus nenurimsim!“ Tada pradėjo skambėti Laisvės varpas, orkestras užgrojo Lietuvos himną ir, aidint paskutiniams jo akordams, dangus nušvito fejerverkais. Ši tradicija tęsėsi iki 1940 m. sovietų okupacijos.

1930-ieji buvo paskelbti Vytauto Didžiojo metais, nes buvo minimos jo 500-osios mirties metinės. Šiai datai buvo skirtas ne vienas renginys, tačiau vienas įsimintiniausių buvo iškilmingas Žalgirio mūšio 520-ųjų metinių minėjimas Karo muziejuje. Šio renginio tikslas buvo pabrėžti Vytauto indėlį į Žalgirio mūšio pergalę.

Liepos 12 d. 16 val. į muziejaus sodelį atėjo švietimo ministras Konstantinas Šakenis, vidaus reikalų ministras Petras Aravičius, karšto apsaugos ministras gen. Juozas Kubiliūnas, susirinko karininkai, valdininkai, tūkstantinė kauniečių minia. Minėjimą pradėjo gen. ltn. V. Nagevičius, po to suteikė žodį istorikui prof. Ignui Jonynui. Jis įvertino ano meto Europos politinę padėtį ir Žalgirio mūšio reikšmę. Kitą paskaitą „Žalgirio mūšis karo meno šviesoje“ skaitė plk. Stasys Zaskevičius. Po paskaitų vyko jungtinio 130 muzikantų orkestro, sudaryto iš Karo muziejaus, 2-ojo pėstininkų ir Husarų pulkų orkestrų, koncertas, po jo – vėliavos nuleidimo ceremonija, padalyta į dvi dalis: viena – prie Laisvės paminklo, kita – prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Sodelis buvo papuoštas tai dienai skirtais atributais. Prie Laisvės paminklo buvo pastatytas Vytauto biustas ir didelis Žalgirio mūšį vaizduojantis paveikslas. Šios šventės aprašymas leidžia teigti, jog tuo metu buvo ieškoma naujų renginių formų, kad žmonėms būtų įdomu – kad kaskart jie pamatytų ir sužinotų ką nors nauja. Šiuo atveju vėliavos nuleidimo ceremonija taip pat vyko dviejose vietose.

Karo muziejui buvo suteikta garbė tapti vieta, kur po kelionės aplink Lietuvą sugrįžo Vytauto Didžiojo paveikslas. Rugsėjo 8 d. Vytauto Didžiojo paveikslo sutikimo proga prie Laisvės paminklo pjedestalo buvo padėtas paveikslas „Vytautas Didysis prie Juodųjų vandenų“. Aplink jį plevėsavо vėliavos, tarp kurių svarbiausia buvo Vytauto Didžiojo Sibiro bataliono vėliava. Šventėje dalyvavo daug svečių: Čekoslovakijos karininkai – brg. gen. F. Hrabčikas (František Hrabčík), gen. št. plk. ltn. L. Vitezas (Libor Vitez) ir K. Pražakas (K. Pražak), karo atašė Lietuvoje: Švedijos – rotmistras C. Juhlinas-Danfeltas (C. Juhlin-Dannfel), Prancūzijos – mjr. B. Ž. Šabanieras (Brevet Žan Šabanier), D. Britanijos – mjr. A. Siuartas-Kochas (A. Stiuart-Koch), Vengrijos – mjr. G. Lanis, JAV – mjr. Džordžas R. Arnemanas (George R. Arnemen), Estijos –

mjr. Ričardas Mazingas (Richard Masing), taip pat Estijos, Latvijos ir Suomijos spaudos atstovai. Laukdami, kol įneš Vytauto Didžiojo portretą, susirinkusieji klausėsi karo invalidų kanklėmis atliekamų muzikos kūrinių ir Šaulių choro dainų. Renginys buvo transliuojamas per garsiakalbius, tad viskas buvo girdėti net ir tolimiausiose Kauno centro gatvėse. Vytauto Didžiojo portretas buvo įneštas skambant iškilmingam maršui, atrodė, kad „tartum patsai Vytautas gyvas būtų įėjęs“⁴².

Spalio 9 d. Karo muziejaus sodelyje, netoli Laisvės paminklo, buvo patatytas „Juodasis paminklas“ 1920 m. spalio 7 d. Suvalkų sutarties sulaužymo faktui įamžinti. Šia proga surengtame minėjime kalbėjo prof. Mykolas Biržiška ir gen. lttn. V. Nagevičius, jie patikino, kad „Karo muziejuje jūs gedulo nepamatysite, nes Vilnius nėra miręs. Tik tada Karo muziejus pasipuoštų gedulu, jeigu kuri Vyriausybė jo atsižadėtų ir pripažintų lenkams“. Paminklas buvo padarytas iš trijų metrų aukščio juodo, šlifluoto granito. Priekinėje jo pusėje buvo iškaltas užrašas: „1920–1930 V. D. m. Atmink, lietuvi, kad klastingas lenkas, pasirašęs Suvalkų sutartį 1920 m. spalio 7 d., jau po 2 dienų tą sutartį sulaužė ir pagrobė tavo sostinę Vilnių.“ Po šiuo užrašu buvo įmūrytas bronzinis Petro Rimšos medalis, vaizduojantis Zigmanto Augusto laikų lietuvišką pinigą su monograma ir lotynišku užrašu: „Qui habiat in coelis irridebit eos.“ („Tas, kuris gyvena danguje, juoksis iš jų.“) Aplinkui šį pinigą buvo sukomponuotas ornamentas ir užrašas lenkų kalba: „Wolny z wolnymi, równy z równymi.“ („Laisvas su laisvais, lygus su lygiais.“) Toks buvo lenkų šūkis bendraujant su lietuviais. Kitoje paminklo pusėje buvo trumpas užrašas: „<...> ir eisime kovos keliu“, o po juo kitas P. Rimšos medalis, vaizduojantis Lietuvos vyčio kovą su ereliu.

Atidengiant paminklą muziejaus organizatorius pasakė: „Šis kuklus pažiūrėti paminklas turi didelę reikšmę. Po juo palaidoti dviejų tautų santykiai. Jis privalo mums priminti, kad kelias į Vilnių eina ne per Varšuvą. Eidami vaduoti Vilniaus, mes privalome eiti tais keliais, kuriais ėjo Algirdas, Kęstutis, Vytautas. O jie vaikščiojo ne Vyslos, bet Dniepro, Bugo ir Pripetės pakrantėmis. Lenkas šaudė šiandien ukrainiečius, rytų šaudys gudus, poryt lietuvius. Argi mes taip ir duosimės po vieną

⁴² Didžioji tautos šventė, *Lietuvos aidas*, Nr. 204, 1930 m. rugsėjo 9 d.

iššaudomi?“⁴³ Paminklo atidengimo ceremonija buvo baigta vėliavų nuleidimu. Šio paminklo pastatymas rodo, kad muziejaus vadovybė suprato Lietuvos žmonių lūkesčius, jų nerimą dėl Vilniaus netekties ir pritardami Vyriausybės politikai pastatė šį ženklą. Jis sodelyje stovėjo tik iki 1938 m. Lenkijos ultimatumo, po to buvo nuimtas ir pastatytas muziejaus viduje.

1930 m. lapkričio 4 d., rengiantis naujojo muziejaus kertinio akmens padėjimo iškilmėms, gen. ltn. V. Nagevičius Kauno savivaldybėje pristatė Karo muziejaus koncepciją. Jis pasakė: „Karo muziejai, dažniausiai susidarę iš ginklų ir amunicijos sandėlių (ceikhausų), kur ilgainiui buvo dedami ir karo trofėjai, gyvenimo patenkinti negalėjo, todėl jie pavirto apžvalgos namais, o paskui Karo muziejais: a) tai ypač lengva pastebėti Berlyno karo muziejuje, kuris nevadinamas Karo muziejumi, Zeighaus, b) invalidų namai Paryžiuje (Hotels des Invalides) aiškiai rodo, kad tas pavadinimas nėra giminingas Karo muziejaus vardui, jis ten patalpintas tuose namuos (tikras Karo muziejus yra Bavarijos karo muziejus).“⁴⁴

Generolas pateikė Lietuvos karo muziejaus viziją, kuri neatitinka minėtų muziejų tipų. Pasak jo, kuriamas muziejus yra kitoks, nei tikras karo istorijos muziejus: „Jo uždaviniai yra žymiai platesni, susiję su Lietuvos praeitimi, kovomis dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės, be to, laiko moralius ryšius tarp kariuomenės ir visuomenės. <...> Karo muziejus nesitenkina tokia siaura savo paskirtimi, jis plačiai propaguoja Lietuvos nepriklausomybės gynimo reikalą ir gyvai atsiliepia į visų svarbiausius Lietuvos nepriklausomybės reikalus per tautos šventes bei iškilmes.“⁴⁵ Todėl visi kilnūs Karo muziejaus uždaviniai yra glaudžiai tarpusavyje susiję, susikristalizavę ir virtę tradiciniais, nes Karo muziejus tapo tautos ir valstybės vienijimosi simboliu ir reikšmingu veiksmu. Buvo teigiama, kad naujasis Karo muziejus turi atitikti bendrą tautišką pobūdį, o paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“, varpų muzika ir tradicinės apeigos – sudaryti naujai statomo muziejaus komplekso elementus, nes tai susiję su tradicijomis ir gyvenimu, todėl turi būti išsaugota aikštė prieš muziejų,

---

⁴³ Klastingas lenkas savo sutartį sulaužė. Gen. Nagevičiaus kalba, atidarant „Juodąjį paminklą“, *Karys*, Nr. 42, 1930 – Vytauto D. – m. spalio 16 d.

⁴⁴ Pranešimas naujų Karo muziejaus rūmų statymo reikalui, KRVA, f. 219, ap. 1, b. 439, l. 8.

⁴⁵ Vytauto Didžiojo muziejaus statymo klausimu pasitarimo protokolai, 1930 m. lapkričio 4 d., ten pat, f. 219, ap. 1, b. 707, l. 24.

skirta išskilmėms ir apeigoms. Tokį muziejų matė jo kūrėjas ir puoselėtojas, tačiau, kaip matyti iš istorinių faktų, atsitiko kiek kitaip.

1930 m. lapkričio 23 d. buvo ypatinga Karo muziejui. Į Kariuomenės dienos minėjimo programą buvo įtrauktas Vytauto Didžiojo muziejaus kertinio akmens padėjimas. Į iškilmes susirinko apie tris šimtus kviestinių svečių: prezidentas Antanas Smetonas, ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, švietimo ministras Konstantinas Šakenis su žmonomis, vidaus reikalų ministras Petras Aravičius, Vytauto Didžiojo komiteto nariai, Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis, karininkai ir įvairių organizacijų atstovai. Iškilmių metu Vytauto Didžiojo komiteto nariai ir prezidentas A. Smetona iškilmingai pasirašė kertinio akmens padėjimo aktą. Dr. Juozas Tumas-Vaižgantas pašventino akmenį ir pasakė kalbą: „Itin džiaugsminga valanda: tik ką Dievo ir Bažnyčios vardu man teko palaiminti vietą, kur stosis Karo ir Istorijos muziejus. <...> Jau tikrai turėsime Vytauto Didžiojo vardu Muziejų, kurio uždavinys liks tas pats kaip iki šio buvęs, Karo muziejus – valstybiškumo ir pilietiškumo mokykla. Dar daugiau: būsiamasis muziejus duos mums valstybėjimo bei pilietėjimo metodą: dabartį (Karo muziejų) jungs su praeitimi (istorija). <...> O praeities su dabartimi derintojas bus mums kaip buvęs, tik dar geriau, didysis politikas Vytautas.“⁴⁶

Po pašventinimo kalbėjęs prezidentas A. Smetona pabrėžė, kad „tatai darome Vytauto Didžiojo metais, to mūsų žemės ir mūsų tautos vado vardu. <...> Karo muziejaus kūrėjas yra padaręs pradžių tautos brangaus palikimo apsaugai. <...> Būsimasai muziejaus rūmas – mūsų tautos pasiryžimo ženklas gyventi ir tarpti, rišant praeitį su dabartim, saugoti savo laisvę visose žemės srityse, iš kurios penki akmens čionai padėti. Visos tautos lėšomis, jos vaikų dosniomis aukomis išaugs mūsų muziejaus rūmai“⁴⁷. Baigęs kalbėti, prezidentas, skambant Vytauto Didžiojo giesmei, pasirašė aktą. Po to pasirašė aukštieji svečiai ir organizacijų atstovai. Į muziejaus pamatus buvo įmūryti penki akmenys iš penkių Lietuvos sričių, kuriuos padėjo penkių „karinių šeimų“ – Vyčio Kryžiaus ordino tarybos, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos, Lietuvos karo invalidų, Šaulių sąjungos ir Atsargos karininkų sąjungos – atstovai.

⁴⁶ Vytauto Didžiojo muziejui jau kertinis akmuo, *Karys*, Nr. 48, 1930 – Vytauto D. – m. lapkričio 27 d.

⁴⁷ Alm. Vytauto Didžiojo muziejus jau pradėtas statyti, *Lietuvos aidas*, Nr. 268, 1930 Vytauto Didžiojo metai, lapkričio 24 d.

Akmenys buvo atvežti iš kovų su bolševikais, bermontininkais, lenkais, Klaipėdos prijungimo ir Vilniaus vadavimo vietų. Prieš atliekant akmenų įmūrijimo ceremoniją, Vytauto Didžiojo komiteto pirmininkas K. Šakeinis perkaitė aktą apie Vytauto Didžiojo muziejų-paminklą, kad „deda ši VYTAUTO DIDŽIOJO MUZIEJAUS kertinį akmenį laikinojoje Lietuvos valstybės sostinėje Kaune ir, gaivindami savyje Tannenbergo Žalgirio NUGALĖTOJO narsiąją VALIĄ, ryžtasi atvaduoti lenkų pagrobtą savo sostinę Vilnių“⁴⁸. Baigiantis ceremonijai, prezidentas A. Smetona plaktuku tris kartus sudavė į kertinį akmenį ir pasirodė kibirkštis, simbolinis ženklas, „kad čia, šiame muziejuje, rusens amžinosios ugnies liepsnelė“⁴⁹.

Muziejaus projektą parengė architektas prof. Vladimiras Dubenckis ir inžinieriai Karolis Reisonas ir Kazys Krikščiukaitis, pagrindiniai rangovai buvo broliai Dovydas ir Gedalis Ilgovskiai bei broliai Aronas ir Matas Saldinskiai. Vytauto Didžiojo muziejus buvo statomas už visuomenės aukas. Vytauto Didžiojo komitetas jas rinko ir taip finansavo statybą. 1932 m. buvo surinkta pusė milijono litų muziejaus statybai, bet pinigų vis tiek trūko, todėl vėl buvo išsiųsti kreipimaisi į kariuomenės dalis, mokyklas, kitas įstaigas. Rūmų statyba truko ketverius metus ir kėlė audringas diskusijas spaudoje ir visuomenėje, koks statusas ir priklausomybė turi būti ten įkurdintų muziejų. Vytauto Didžiojo komitetas, svarstydamas Vytauto Didžiojo muziejaus koncepciją, pasiūlė įkurdinti po vienu stogu dar penkis muziejus: Čiurlionio galeriją, Miesto, Pedagoginį, Prekių pavyzdžių ir Gamtos, tačiau didžiausias patalpas skirti Karo muziejui. Vėliau jau buvo kalba apie tris muziejus, kurie būtų pavaldūs Švietimo ministerijai. Tokie Vytauto Didžiojo komiteto siūlymai ir Karo muziejaus statuso ir priklausomybės pakeitimas sukėlė didžiules diskusijas to meto spaudoje. Jose dalyvavo buvęs Lietuvos kariuomenės vadas gen. Silvestras Žukauskas, gen. št. plk. Stasys Raštikis, prof. Vincas Krėvė-Mickevičius. Pastarasis labai kompetentingai išsakė savo nuomonę dėl muziejaus direktoriaus pareigybės: „Jeigu muziejus yra kūrybinė įstaiga, jeigu jis turi tam tikras mokslo švietimo funkcijas, tai muziejaus direktoriaus pareigos yra labai sudėtingos. <...> Kaip gali būti įstaigos direktorius – ne specia-

---

⁴⁸ Jurevičiūtė A. Senojo muziejaus istorija, Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachas, 2006 metai, p. 43.

⁴⁹ Alm. Vytauto Didžiojo muziejus jau pradėtas statyti, *Lietuvos aidas*, Nr. 268, 1930 Vytauto Didžiojo metai, lapkričio 24 d.

listas? Kokias jis gali duoti nuorodas skyriaus viršininkams, jei jis reikalo neišmano? Nėra tokio žmogaus nei Europoje, nei Amerikoje. Kas gi bus toksai direktorius: manekenas? Iškamša su cilindriu? Kam jis reikalingas: algai gauti ar muziejaus lankytojams kaliošus padavinėti?“

Rašytojas kritikavo Vytauto Didžiojo komiteto pateiktą muziejaus įstatymo projektą, kurį rengė ne muziejininkai specialistai, nes „tvarkyti muziejų, ruošti jo įstatymus, nesiskaitant su specialistų muziejininkų nurodymais – diletantizmas, kuris Lietuvos sąlygomis nieku gyvu neturi būti pateisinamas. Tai būtų greičiau į nusikaltimą panašu“.

1934 m. lapkričio 21 d. buvo paskelbtas Karo muziejaus statutas, sudarytas iš 18 punktų. Pirmieji trys punktai skelbė: 1) Karo muziejus yra karo mokslo ir švietimo įstaiga; jo pirmas tikslas yra parodyti, kuriais būdais lietuvių tauta, besigrumdama su priešais, per amžius gynė savo laisvę. Jo antrasis tikslas yra ugdyti kariuomenėje bei visuomenėje tautinį susipratimą, tėvynės meilę ir pasiryžimą ginti Nepriklausomybę; 2) siekdamas pirmame paragrafe išvardintų tikslų, Karo muziejus apima visą laikotarpį, kuriame, pagal mokslo įrodymus, Lietuvoje gyventa lietuvių, o teritorijos atžvilgiu operuoja buvusios ir atgijusios Lietuvos valstybės plotais su sostine Vilniumi; 3) savo uždavinius vykdydamas, Karo muziejus renka, saugoja ir eksponuoja įvairių tinkamai parengtą medžiagą, sistemingai suskirstydamas ją skyriais chronologine tvarka.

Muziejuje buvo numatyti šie skyriai: prosenovės ir ankstyvosios istorijos (aisčių kiltys, jų laisvės kovos, pilių fortifikacija ir ginklai); didžiųjų kunigaikščių laikų; nuo Liublino unijos iki prijungimo prie Rusijos; Rusijos jungė iki Nepriklausomybės paskelbimo (sukilimai, baudžiava, aušrininkai, varpininkai, Pasaulinis karas, vokiečių okupacija); kariuomenės kovų ir taikos meto skyrius (dalių ir įstaigų muziejai); karo operacijos (kautynių schemas, planai, modeliai); žuvusieji dėl Lietuvos laisvės; karo invalidai; savanoriai; Šalių sąjunga; jūrų skyrius; šaltųjų ir šaunamųjų ginklų istorija su pavyzdžiais.

Statute buvo numatyta ir galimybė didinti arba mažinti skyrių skaičių. Muziejaus vadovo pareigos buvo pakeistos. Gen. ltn. V. Nagevičius buvo atleistas iš organizatoriaus pareigų ir paskirtas Karo muziejaus viršininku⁵⁰. Remiantis statutu, iš karininkų buvo sudaryta muziejaus kolegija,

⁵⁰ Karo muziejaus statutas, Įsakymas kariuomenei Nr. 101, § 3, 1934 m. spalio 27 d.

kuri turėjo spręsti, kokios ekspozicijos turi būti, svarstyti kitus svarbius klausimus. Tarnautojų elgesį muziejuje apibrėžė Lietuvos kariuomenės vidaus tarnybos statutas. Muziejaus salių prižiūrėtojai buvo pavadinti „tvarkūnais“. Šias pareigas beveik išimtinai ėjo karo invalidai. Muziejuje buvo paliktas muziejaus orkestras ir jo kapelmeisteris. Tvarkūnų viršila, raštinės tarnautojai ir darbininkai buvo pavaldūs Administracijos skyriaus vedėjui, o muziejininkai specialistai – muziejaus viršininkui⁵¹.

1934 m. lapkričio 23 d. paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ įgavo dar didesnę sakralinę reikšmę – papėdėje buvo iškilmingai palaidotas Nežinomas kareivis. Jo palaikai buvo atvežti iš kovų su bolševikais vietos Latvijoje, Červonkos kapinių. Iškilmės prasidėjo 15 val. prie naujų Vytauto Didžiojo rūmų. Nežinomo kareivio karstas buvo padėtas ant iš priešų paimtos patrankos ir uždengtas Vyčio Kryžiaus vėliava, kurios viename šone buvo Vyčio Kryžius, kitame – Gediminaičių stulpai. Šonuose degė ugnies aukurai, o garbės sargyboje stovėjo karo invalidai, pėstininkų, artilerijos, kavalerijos, technikos dalių ir aviacijos atstovai. Visi paminklai sodelyje ir Laisvės varpas bei užrašas „Mes be Vilniaus nenuirmsim“ buvo iliuminuoti. Iškilmėse dalyvavo prezidentas A. Smetona, vyriausybės, kariuomenės atstovai, garbūs svečiai iš Švedijos, aušrininkas Martynas Jankus, arkivyskupas Juozapas Skvireckas, Pranciškus Karevičius ir Lietuvos rytų apeigų (unitų) vyskupas Pranciškus Petras Būčys. Duobę pašventino Pranciškus Karevičius. Nežinomo kareivio karstą nešė krašto apsaugos ministras gen. Petras Šniukšta, vidaus reikalų ministras plk. Steponas Rusteika, gen. Silvestras Žukauskas ir gen. Jonas Jurgis Bulota. Muziejaus viršininkas gen. lttn. V. Nagevičius perskaitė Respublikos Prezidento aktą dėl Nežinomo kareivio apdovanojimo III laipsnio Vyčio Kryžiumi⁵². Leidžiant karstą į duobę, suskambo Laisvės varpas naujajame muziejaus bokšte ir trys šūvių salvės pasveikino laidojamą kareivį. Nežinomo kareivio palaidojimas prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ dar labiau įprasmino tą vietą, padarydamas ją svarbią ne tik Lietuvai, bet ir viso pasaulio kariams, nes gerbti Nežinomą karį yra visų valstybių tradicija, o ją Lietuvoje įtvirtino Karo muziejaus viršininkas.

---

⁵¹ Ten pat.

⁵² Įsakymas kariuomenei, Nr. 110, 1934 m. lapkričio 23 d.

Iškilmingas Karo muziejaus atidarymas Vytauto Didžiojo rūmuose įvyko 1936 m. vasario 16 d. Ta proga „Laisvės“ ir „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ paminklai ir Laisvės varpas buvo iliuminuoti tūkstančiais lempučių, penki prožektoriai apšvietė visą sodelį, Aviacijos skyriaus languose du prožektoriai apšvietė S. Dariaus ir S. Girėno nuotraukas. Pasibaigus iškilimams prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“, kviestiniai svečiai susirinko Vytauto Didžiojo karo muziejaus Didžiojoje salėje. Atidaryme dalyvavo prezidentas Antanas Smetona, ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, arkiv. Juozapas Skvireckas, kariuomenės vadas gen. št. plk. Stasys Raštikis, Ministrų Kabineto nariai, užsienių valstybių svečiai, profesorai, menininkai, spaudos ir visuomenės atstovai. Iškilmingu maršu sutikus valstybės prezidentą, muziejaus viršininkas brg. gen. V. Nagevičius pasakė atidarymo kalbą, kurioje apžvelgė muziejaus kūrimo istoriją ir jo veiklą per 15 metų. Jis pabrėžė, kad Karo muziejus, įsikūręs tautos ir valstybės aukomis įrengtuose didinguose rūmuose, ir ateityje rodys, kaip lietuviai, per amžius budėję, laisvę laimėjo tik per aukas ir atsidavimą. Jo ekspozicijos ugdys kariuomenės ir visuomenės tautinį susipratimą, tėvynės meilę ir pasiryžimą ginti nepriklausomybę. Baigdamas kalbą, jis padėkojo visiems prisidėjusiems prie muziejaus statybos: Vytauto Didžiojo komitetui, inž. Karoliui Reisonui, dr. Antanui Juškai, prof. Vaclovui Biržiškai, dail. Petrui Kalpokui, dail. Juozui Zikarui, ats. mjr. Petrui Ruseckui, kalbininkui Stasiui Dabušiui, ats. plk. Vaclovui Janavičiui, ats. plk. Petrui Bytautui, prof. Augustinui Janulaičiui, prof. Ignui Jonynui, prof. Antanui Saliui, dail. Jonui Mackevičiui, dail. Zigmui Petravičiui, inž. Zenonui Bačeliui, prof. Juozui Žemaičiui, dail. Stasiui Ušinskui ir skulptoriui Juozui Grybui, taip pat jauniems menininkams Vladui Jončiui, Vaclovui Kasčiuškai, Napoleonui Petruliui, Antanui Rūkštelei ir visiems savo bendradarbiams, kurie vienaip ar kitaip prisidėjo prie muziejaus tvarkymo. Dalyvaujant arkivyskupui Juozapui Jonui Skvireckui, muziejų pašventino generalvikaras Kazimieras Steponas Šaulys. Prezidentas Antanas Smetona savo kalboje pabrėžė, kad „Karo Muziejaus organizavimas ir tvarkymas buvo atiduotas į prityrusio asmens gen. Nagevičiaus rankas, kad prityrusio tvarkytojo yra pralaužtas kelias, kuriuo galės laisvai eiti ir būsimieji nauji karo muziejaus šeiminkai. Ši vieta yra itin brangi kiekvienam lietuviui. Ji, tarytum nerašyta istorija, byloja apie garbingą tautos praeitį ir kovas dėl laisvės“. Įvertindamas brg. gen. V. Nagevičiaus nuopelnus Karo muziejaus organizavimo darbe ir muziejaus atidarymo proga,

1936 m. vasario 16 d. Prezidento aktu Nr. 392 brg. gen. V. Nagevičius buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo II laipsnio ordinu⁵³. Po atidarymo ir pašventinimo iškilmių visi buvo pakviesti apžiūrėti naujųjų Karo muziejaus salių ir skyrių.

Lietuvos kariuomenės aukštieji karininkai buvo įtraukti į Karo muziejaus koncepcijos kūrimą ir įgyvendinimą. Dalis jų dirbo Karo muziejaus kolegijoje, kuri daug dėmesio skyrė naujų ekspozicijų įrengimui. Savo posėdžiuose ji svarstė, kas turi būti rodoma ir kaip tai padaryti. 1935 m. birželio 8 d. kolegijos nariai, įgulos viršininkas, divizijos vadas gen. ltn. Julius Čaplikas, aviacijos viršininkas inžinierius plk. Antanas Gustaitis, Ginklavimo valdybos viršininkas gen. ltn. Motiejus Pečiulionis, kariuomenės intendantas plk. Kazys Navakas, karo technikos viršininkas gen. ltn. Klemensas Popeliučka, kavalerijos viršininkas gen. št. plk. Juozas Tallat-Kelpša, Generalinio štabo kursų lektorius gen. št. plk. Stasys Zaskevičius, Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas plk. Juozas Šaraskas, Karo butų skyriaus viršininkas, inžinierius plk. Juozas Barzda-Bradauskas, dalyvaujant pakviestam Šaulių sąjungos skyriaus tvarkymo komisijos pirmininkui Antanui Graurokui, pirmininkaujant Karo muziejaus viršininkui gen. ltn. V. Nagevičiui ir sekretoriaujant Karo muziejaus konservatoriui, administracijos mjr. Petru Šeštakauskui, svarstė, kokie eksponatai atspindėtų pulko istoriją ir kaip jų būtų galima įsigyti. Nuspręsta, kad reikia padaryti pulkų šefų gipsinius biustus – juos pagamins muziejus, o tapytą paveikslą užsakys ir iš savo lėšų nupirks kiekvienas pulkas. Pulko ekspozicijoje turėjo būti tapytas pulko vado, steigėjo ir pasižymėjusių kovose vadų tapyti portretai (mažesnio formato), kitų vadų fotografijos būtų laikomos albumuose. Šiose ekspozicijose buvo numatyta eksponuoti buvusias pulkų vėliavas, mūšio lauke paimtus trofėjus, kautynių schemas, planus, modelius, svarbesnius įsakymus, jų ištraukas, karių grupines nuotraukas, įvairių pulko istorijos epizodų tapytus paveikslus ir kt. Aviacijos skyriuje buvo nuspręsta patalpinti Antano Gustaičio konstrukcijos lėktuvą ANBO I ir įrengti ne tik Aviacijos skyrių, bet ir atskirą „Lituanicos“ salę, skirtą S. Dariaus ir S. Girėno skrydžiui nušviesti. Joje, atskiroje vitrinoje, buvo planuojama eksponuoti „Lituanicos“ likučius (10 m ilgio, 5 ir 4 m pločio ir 3 m 20 cm aukščio), individualių priemonių vitrinoje – grafiškai nubraižytą skrydžio Niujorkas–

⁵³ Įsakymas kariuomenei Nr. 14, 1936 m. vasario 29 d.

Kaunas schemą, kitose vitrinose – straipsnius apie skrydį ir fotografijas. Šiomis ekspozicijomis rūpinosi muziejaus Aviacijos skyriaus tvarkymo komisija, vadovaujama mjr. Antano Mačiukos.

1937 m. vasario mėn. jau buvo pagamintos vitrinos „Lituanicos“ likučiams ir asmeniniams lakūnų daiktams laikyti, padarytos drobės, kuriose buvo surašytos skrydžiui aukojusiųjų pavardės, pagaminti 5 m ilgio žemynų kontūrai ant sienos, vaizduojantys skrydžio trajektoriją, ir vitrina, kurioje būtų padėti abu „Lituanicos I“ ir „Lituanicos II“ modeliai. Šioje salėje buvo eksponuojama ir Felikso Vaitkaus skrydžio trajektorija, taip pat jo lėktuvo modelis. Komisija kartu rengė ir Aviacijos skyrių: buvo pakabintas ANBO I, pagaminti 7 aviacinių bombų modeliai, dalis jų buvo eksponuojama Priešlėktuvinės apsaugos skyriuje.

Dar 1934 m. spalio 15 d. už 3000 Lt buvo įsigyta Vinco Grybo skulptūra „Vytautas Didysis“. Ji papuošė kuriamą Vytauto Didžiojo kapelą, buvo pastatyta jos nišoje, o jos šonuose vėliau buvo įrengti vitražai, vaizduojantys Žalgirio mūšyje paimtą 51 nugalėtų kryžiuočių vėliavą. Kapelos sienas papuošė paveikslai, susiję su Vytautu Didžiuoju: „Vytauto priesaika“, „Vytautas prie Juodosios jūros“, „Vytautas prie Naugarduko“, „Totorių chano duoklė Vytautui“ – ir kitais svarbiais Lietuvos istorijos įvykiais, tokiais kaip Saulės mūšis, Lucko suvažiavimas, Žalgirio mūšis, Liublino unija. Kapelos viršuje buvo sukabinti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir Lietuvos Respublikos prezidentų portretai, juos skyrė erškėčių vainikas, ženklinantis 1795–1918 m. – rusų priespaudos laikotarpį.

Gen. ltn. V. Nagevičius, siekdamas įsigyti Lietuvos istorijai svarbių eksponatų, bendradarbiavo su Švedijos ir Vokietijos muziejais. Jis pats buvo lankęsis daugelyje Europos karo muziejų ir pasinaudojęs jų gerąja patirtimi. Eksponatų įsigijimo klausimais daug jam padėjo diplomatas Ladas Natkevičius, nuo 1934 m. paskirtas Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėju ir dirbęs ten iki 1939 m. Tuo metu jis gerokai pasidarbavo kaupdamas Karo muziejaus istorinių paveikslų kolekciją. 1935 m. Ladas (Vladas) Natkevičius Paryžiuje pamatė dailininko Jano Stykos paveikslą „Vytauto priesaika“, jį muziejus įsigijo 1937 m. iš jo žmonos Liucijos už 12 000 Lt. Šį vertingą pirkinį įsigyjant tarpininkavo ir tuo metu Paryžiuje buvę generolai Zenonas Gerulaitis ir Motiejus Pečiulionis. Paveikslui pasiekus Lietuvą, muziejaus viršininkas laiške L. (V.) Natkevičiui rašė: „Šio paveikslo pirkimą laikau vienu didžiausių Karo muziejaus

laimėjimų, o to laimėjimo kaltininku laikau Tamstą.“ Įsigijęs „Vytauto priesaiką“, brg. gen. N. Nagevičius norėjo muziejuje turėti taip pat Jano ir Tado Stykų Žalgirio mūšio panoramą. Paveikslai buvo įsigyti ir 1937 m. spalio pabaigoje atplukdyti į Lietuvą. Reikšdamas padėką L. (V.) Natkevičiui už įsigytus paveikslus, muziejaus viršininkas rašė: „Žalgirio mūšio paveikslai visumoj sudaro gražios ir galingos kompozicijos išpūdį. Mūsų meno mokyklos profesūra ir vyresniųjų skyrių mokiniai yra tiesiog sužavėti, o ir aš labai ir labai patenkintas.“ Jano ir Tado Stykų paveikslų, vaizduojančių svarbius Lietuvos įvykius, nupirkimas buvo labai reikšmingas įvykis 4-ojo dešimtmečio muziejaus istorijoje.

Visuomenė, lankanti naujojo muziejaus sales, pareiškė pageidavimą jose rasti suolų, ant kurių galima būtų pailsėti ir pasigrožėti ekspozicijomis. Šį lankytojų pageidavimą muziejaus administracija greitai išpildė. Jau 1936 m. rudenį Vlado Budrikio firma pagamino 6 suolus pagal dailininko Gerardo Bagdonavičiaus ir 18 suolų pagal inžinieriaus K. Reisono projektus. Be to, buvo pagamintas vienas apvalus suolas Didžioje muziejaus salėje stovinčiai palmei apjuosti. Muziejus pasipildė ne tik naujais baldais, bet ir eksponatais. 1936 m. iš dailininko J. Mackevičiaus buvo įsigyta 11 aušrininkų ir žymesniųjų karininkų paveikslų po 80 Lt už kiekvieną, o iš dailininko Rudolfo – didelį batalinę sceną vaizduojantį paveikslą „1 p. p. štabas kautynių metu prie Radviliškio“ už 500 Lt, iš Z. Petravičiaus – „Lietuvių demonstracija Tomske“, „Kariūnų pakėlimas į karininko laipsnį“, „Pionieriai stato tiltą“ ir „4 p. p. artinasi prie Vilniaus“, iš Zofijos Kochanauskienės – paveikslą „Noimano ir Zaso byla“ už 2000 Lt. Viktoras Vasiljevas pagamino Impilties piliakalnio skersinio pjūvio maketą.

Rengiant knygnešių ekspoziciją buvo atliktas didelis tiriamasis darbas. Petras Ruseckas surinko 77 knygnešių biografijas ir nuotraukas ir įrengė Vyriausiojo Lietuvos gynimo komiteto ekspoziciją. Plk. P. Bytautas vadovavo rengiant ginklų ekspoziciją. Tais pačiais metais iš Rietavo Oginskių dvaro buvo atvežta palmė, padaryta žirgo iškamša ir iš Juozo Timuko įsigyta nemažai fotografijų. Fotografijos su muziejaus vaizdu buvo parduodamos po 30 ct. Bilietas naujojo muziejaus lankytojui kainavo 20 arba 50 ct. 1936 m. lapkričio mėn. už bilietus buvo gauta 5750 Lt. Nuo 1936 m. vasario 16 d. iki 1937 m. sausio 1 d. muziejų aplankė 61 536 žmonės: su ekskursijomis – 12 601, pavieniai – 48 935.

Dar vienas svarbus ir daug jėgų bei ryžto iš muziejaus kolektyvo pa-

35 kovų
varpai
Vytauto
Didžiojo
karo
muziejaus
Didžiojoje
salėje prieš
įkeliant juos
į muziejaus
bokštą.
1938 m.
rugsėjo 8 d.
N-801

reikalavęs darbas buvo varpų muzikos sistemos įsigijimas. 1935 m. kovo 13 d. gen. lt. V. Nagevičius kreipėsi į Lietuvos atstovą Briuselyje Vytautą Gylį dėl firmoje „Michele Clochnes Tournai“ 28 varpų, muzikos volo, klaviatūros pagaminimo ir kitų varpų – Laisvės varpo ir laikrodžio varpo – sumontavimo Karo muziejaus bokšte. Varpų muzikos įranga muziejui kainavo 29 373, o jos sumontavimas – 11 806,21 Lt. Belgijos firmai buvo sumokėta 37 077,45 Fr (Belgijos frankų). Mažai žinomas Lietuvos visuomenei faktas, kad visi varpai, kurie yra Karo muziejaus bokšte, turi vardus, nes pagal varpų liedinimo tradicijas kiekvienas varpas turi jį turėti. Vardai buvo užrašyti ant šių varpų: 1-o – *Vilnius*, 2-o – *Klaipėda*, 3-io – *Kėdainiai*, 4-o – *Alytus*, 5-o – *Panevėžys*, 6-o – *Radviškis*, 7-o – *Zarasai-Dauguva*, 8-o – *Seinai-Augustavas*, 9-o – *Širvintos-Giedraičiai*, 10-o – *Kūrėjas savanoris*, 11-o – *Partizanas-Šaulys*, 12-o – *Vilniaus kovotojas*, 13-o – *Klaipėdos vaduotojas*, 14-o – *Amerikos lietuvis kovotojas*, 15-o – *Gediminėnas* (1 pėst. pulk.), 16-o – *Algirdėnas* (2 pėst. pulk.), 17-o – *Vytautėnas* (3 pėst. pulk.), 18-o – *Mindaugėnas* (4 pėst. pulk.), 19-o – *Kęstutėnas* (5 pėst. pulk.), 20-o – *Margėnas* (6 pėst. pulk.), 21-o – *Butegeidėnas* (7 pėst. pulk.), 22-o – *Vaidotėnas* (8 pėst. pulk.), 23-io – *Vytautėnas* (9 pėst. pulk.), 24-o – *IV divizijos karys*, 25-o – *Karo mokyklos karys*, 26-o – *Gudas karys*, 27-o – *Aviatorius*, 28-o – *1 art. pulk. karys*, 29-o – *2 art. pulk. karys*, 30-o – *3 art. pulk. karys*, 31-o – *4 art. pulk. karys*,

32-o – *Husaras Radvilėnas*, 33-io – *Ulonas Birutėnas*, 34-o – *Geležinio Vilko pulko dragūnas*, 35-o – *Karys technikas*. Visų varpų vardai buvo susiję su kariuomene – jos kovomis ir pergalėmis, ginklų rūšimis.

1937 m. sausio 15 d. buvo iškilmingai paminėta Klaipėdos prijungimo diena. Iškilmės prasidėjo muziejaus sodelyje, padedant gėlių prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ ir stebint pražygiuojančius šaulius Donelaičio gatve. Renginyje dalyvavo krašto apsaugos ministras plk. Stasys Dirmantas, kiti aukšti karininkai, visuomenės atstovai, Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus ir politikos veikėjas Reizgys. Pasibaigus iškilmėms sodelyje, visi susirinko Karo muziejuje minėjimo pratęsti. Kalbas pasakė krašto apsaugos ministras plk. Stasys Dirmantas, Martynas Jankus, Reizgys, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos pirmininkas Petras Gužas, Tautininkų sąjungos gen. sekretorius Simas Janavičius, Jaunosios Lietuvos vadas Benediktas Grėbliauskas-Grėbliūnas. Paskaitą apie Klaipėdos prijungimą perskaitė gen. št. plk. Stasys Zaskėvičius. Minėjime koncertavo muziejaus orkestras, kuriam dirigavo Balys Dvarionas. Panašūs renginiai, skirti iškiloms Lietuvos istorijos datoms paminėti, naujajame muziejuje buvo dažni. Čia savo susirinkimus ir suvažiavimus rengė Savanorių, Kariuomenės pirmūnų, Karo invalidų sąjungos, vyko gydytojų kongresai ir kiti renginiai.

Vienas paskutinių didelių darbų, atliktų įamžinat žuvusiųjų atminimą, – Žuvusiųjų kriptos įrengimas muziejaus viduje. Brg. gen. V. Nagevičius 1937 m. kovo 13 d. kreipėsi į Varpų vardų parinkimo komisiją, kad ji svarstyti jo pasiūlymą dėl žuvusiųjų už Lietuvos laisvę įamžinimo. Komisija, susirinkusi į posėdį kovo 20 d., nutarė, kad reikia Karo muziejuje įrengti Žuvusiųjų kriptą, ir numatė jai vietą rūšio patalpoje. Žuvusiųjų kriptos autorius buvo dailininkas Stasys Ušinskas. Pritardama projektui, komisija pabrėžė jo svarbą kariuomenei ir visuomenei, prisimenant ir įamžinant žuvusiųjų ir mirusiųjų nuo žaizdų auką. Kripta turinti būti „impozantiška ir monumentalinė“⁵⁴. Laikantis šios koncepcijos ir buvo įrengiama Žuvusiųjų kripta. Jos sienos buvo padengtos juodu dirbtiniu marmuru, nišose pakabintos balto marmuro lentos, kuriose paaukuotomis raidėmis buvo užrašytos žuvusiųjų ir mirusiųjų nuo žaizdų pavardės abėcėlės tvarka, pagal karines dalis, kuriose jie tarnavo. Kriptos galinėje sienoje

---

⁵⁴ Kovų varpams vardų parinkimo komisijos protokolai. 1937 m. kovo 20 d., LCVA, f. 1764, ap. 1, b. 267, l. 2.

Žuvusiųjų
už
Lietuvos
laisvę
skyrus –
Žuvusiųjų
kripta.
Atidaryta
1938 m.
lapkričio
23 d.
Fa-15727

buvo pakabintas didelis balto marmuro kryžius su užrašu viršuje „Žuvome, kad jūs gyventumėte laisvi“ ir skaičiais „1918–1923“. Prie kolonų buvo pritvirtinti paauksuoti šeši Vyčiai ir šeši Vyčio kryžiai. Tarp kolonų, ant grandinių, buvo pakabinti 8 lampionai, pagaminti iš 1 mm storio žalvarinės skardos ir paauksuoti. Viduje buvo įdėtas mėlynos spalvos stiklas. Vienas lampionas kainavo 370 Lt. Žuvusiųjų pavardes, numatytas užrašyti lentose, pateikė kiekviena karinė dalis ir sumokėjo už raidžių pagaminimą ir pritvirtinimą. Dėl raidžių auksavimo kreiptasi į Valiutų komitetą ir tam gauta 100 aukso rublių. Raidės buvo nuo 1,5 iki 2 mm dydžio ir visos kainavo 27 549 Lt. Kriptos grindys buvo išklotos kilimu, kad vaikščiojant nebūtų keliamas triukšmas ir netrikdytų žuvusiųjų ramybės.

Iškilmingas kriptos atidarymas įvyko 1938 m. lapkričio 23 d., ją pašventino kapelionas A. Sabaliauskas. Ant 16 kablių, pritvirtintų prie kolonų, buvo pakabinti vainikų kaspiniai ir sidabriniai vainikai. Po atidarymo muziejuje įvyko iškilmingas Kariuomenės dienos ir Vyčio Kryžiaus ordino šventės minėjimas ir simfoninio orkestro koncertas. 1938 m. lapkričio 23 d. muziejaus bokšto nišoje buvo pastatyta skulptoriaus Jono Mikėno sukurta bronzinė 2,65 m aukščio Vytauto Didžiojo laikų kario figūra, kainavusi 5500 Lt. Tą dieną buvo atidengti gen. Silvestro Žukausko ir Šaulių sąjungos vado Vlodo Putvinskio biustai.

1938 m. vasario 16 d. buvo švenčiamas Nepriklausomybės 20-metis. Didžiausios iškilmės vyko Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje. Čia

atvyko prezidentas A. Smetona, Vyriausybės nariai, kariuomenės vadovybė, kitų valstybių atstovai, Seimo nariai. Prie Nežinomo kareivio kapo stovėjo vėliavininkai, o visas sodelis buvo pilnas karių, šaulių, studentų, moksleivių, miesto gyventojų. Orkestrui grojant Gedulingą maršą buvo padėta gėlių prie paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Po to kalbėjo ministras pirmininkas Jokūbas Stanišauskas. Ministro pirmininko kalbos pabaigoje, gaudžiant Laisvės varpui ir visų bažnyčių varpams, buvo sugiedotas Tautos himnas. Iškilnių pabaigoje nugriaudėjo patrankų šūviai, skirti jubiliejui pagerbti, vyko kariuomenės, Šaulių ir kitų organizacijų vėliavų paradas. Po to Karo muziejuje Karininkų ramovė surengė iškilmingą posėdį. Jame dalyvavo krašto apsaugos ministras brg. Stasys Dirmantas, kariuomenės vadas brg. gen. Stasys Raštikis, štabo viršininkas brg. gen. Jonas Černius, Kauno įgulos karininkai, kitų valstybių kariuomenių atstovai. Prof. Augustinas Janulaitis skaitė paskaitą apie Lietuvos praeitį ir dabartį. Ta proga muziejuje buvo pristatytas neseniai įsigytas paveikslas „Vytautas Naugardo žemėje“, o muziejaus viršininkas brg. gen. V. Nagevičius papasakojo apie Vytauto Didžiojo laikus.

1938 m. gruodžio 12 d. Astravo dvaro savininkas grafas Jonas Tiškevičius padovanojo Vytauto Didžiojo karo muziejui dvi ketaus skulptūras – liūtus – ant akmeninių postamentų. Jos gruodžio 28 d. buvo pastatytos prie įėjimo į Karo muziejų ir iki šiol puošia jo prieigas.

1939 m. muziejaus sodelyje buvo pastatyti paminklai pirmiesiems žuvusiems Nepriklausomybės kovose – kariui Povilui Lukšiui ir karininkui Antanui Juozapavičiui ir perkelti į kitą vietą Martyno Jankaus ir Simono Daukanto biustai.

MUZIEJAUS VEIKLA OKUPACIJŲ METAIS

1940 m. birželio 25 d. buvo panaikintas Vytauto Didžiojo karo muziejaus pavadinimas ir jis pavadintas Kariškai istoriniu muziejumi. Jo viršininkas brg. gen. Vladas Nagevičius tą pačią dieną buvo atleistas iš pareigų, o į jo vietą paskirtas plk. Juozas Šarauskas. Prie jo paskirtas politinis vadovas Bronius Žekonis. 1941 m. vasario 5 d., muziejų perėmus Švietimo komisariatui, jis buvo paskirtas direktoriumi.

Jau pirmosiomis okupacijos dienomis buvo uždraustos Nežinomo ka-

reivio pagerbimo apeigos. Paskutinį kartą jos vyko 1940 m. birželio 26 d., kai Liaudies vyriausybės ministras pirmininkas Vincas Krėvė-Mickevičius vyriausybės vardu padėjo vainiką ir pasakė kalbą: „Pirmieji mūsų žingsniai, kurie visai Lietuvai yra simbolis nepriklausomos Lietuvos. Prie šito kapo, kuris kaip ir liudija mums visas tas kovas už Lietuvos liaudies gerovę, mes duosime pažadą, kad rūpinsimės įvykdyti visa tai, už ką šis kareivis žuvo ir paaukojo savo gyvybę: liaudies gerovė, visos Lietuvos gerovė ir visos Lietuvos gyventojų gerovė. Tai yra mūsų darbo simbolis, ir už tuos idealus, už kuriuos žuvo pirmieji kovotojai – už Lietuvą, laimingą, nepriklausomą, mes kovosime ir jos naudai dirbsime.“⁵⁵

Tačiau žodžiai labai skyrėsi nuo darbų. Beveik po metų, 1941 m. birželio 4 d., buvo nuimti du biustai – kareivio Povilo Lukšio ir karininko Antano Juozapavičiaus. Už šį darbą Pranui Baleniūniui buvo sumokėta 310 Rb⁵⁶.

1940 m. rugpjūčio 1 d. Tautinė vėliava, o rugpjūčio 3 d. – Valstybės vėliava buvo pakeistos į sovietines raudonas. Sovietų okupacija vertė muziejaus vadovybę keisti ne tik vėliavas, keliamas virš muziejaus pastatų, bet ir ekspozicijų tematiką. 1940 m. liepos 19 d. raporte krašto apsaugos ministrui muziejaus viršininkas plk. Juozas Šarauskas pateikė tokią ekspozicijų schemą: „a) prosenovės ir ankstyvoji istorija (aisčių kultys, jų laisvės kovos, pilių fortifikacija, ginklai); b) didžiųjų kunigaikščių laikai; c) laikai nuo Liublino unijos iki prijungimo prie Carinės Rusijos; d) lietuvių gyvenimas Rusijos caro junge iki nepriklausomybės paskelbimo (sukilimai, baudžiava, aušrininkai, varpininkai, Vilniaus seimas, pasaulinis karas, vokiečių okupacija); e) Lietuvos kariuomenės kovos su reacionieriaus Pavelo Rafalovičiaus Bermonto-Avalovo kariuomene ir kovos su imperialistinės Lenkijos kariuomene (kautynių schemos, planai, paveikslai, fotografijos); f) kariuomenės dalių skyriai; g) karo operacijos (kautynių schemos, planai, modeliai); h) žuvusieji dėl Lietuvos laisvės; i) karo invlidai; j) savanoriai k) Šaulių sąjunga; l) jūros skyrius; m) asmeninio ir šaunamojo ginklo istorija pavyzdžiais.“ Taip pat pranešė ministrui, kad jau rengiamas naujas skyrius – „Draugingoji mums SSRS Raudonoji armija“,

⁵⁵ Liaudies vyriausybė pagerbė nežinomo kareivio kapą, *Lietuvos aidas*, 1940 m. birželio 27 d., nr. 301.

⁵⁶ Įrašas apie apmokėtą sąskaitą Pranui Baleniūniui, *Kariškai istorinio muziejaus einamųjų sąskaitų knyga 1941–1942 m.*, l. 17.

kuriame bus nušviečiamas Lietuvos sostinės išvadavimo Raudonosios armijos jėgomis ir grąžinimas 1939 m., įžengimas į Lietuvą ir draugiškas bendradarbiavimas su Liaudies kariuomene.

Pasikeitė ir muziejaus fasadas. Virš muziejaus jau plėvėsavo raudona vėliava. Netrukus muziejui buvo priskirtas politinis vadovas Bronius Žekonis, kuris greitai pakeitė trumpai dirbusį muziejaus viršininku plk. J. Šarauską. Tuo pat metu muziejaus rinkinius papildė likviduojamos kariuomenės pulkų, Šaulių sąjungos ir Savano-

rių sąjungos vėliavos, šių organizacijų prizai, suvenyrai ir kt. Sovietai uždraudė kelti Lietuvos valstybės vėliavas. Tuo metu virš bokšto ir muziejaus plėvėsavo raudona vėliava. Neleido atlikti Tautos himno, Mažosios Lietuvos himno, giesmės „Marija, Marija“ ir kitų lietuviškų melodijų, kurias skambindavo varpai. Pertvarkymų būta ir muziejaus ekspozicijose. Įsakyma pašalinti visus paveikslus, vaizduojančius lietuvių kovas su bolševikais 1918–1919 m. Žuvusių Lietuvos karių kriptą nepaliesta, ją tik uždarė. Taip pat buvo numatyta uždengti Vytauto Didžiojo statulą muziejaus Vytauto kapeloje ir prieš ją pasatyti Stalino arba Lenino statulą, o vietoje užrašo Didžiosios salės viršuje „Per amžius budėję, laisvę laimėjom per aukas ir pasišventimą“ užrašyti: „Raudonoji armija – galingoji tautų taikingo darbo tvirtovė.“⁵⁷ To nebuvo padaryta nei per pirmąją sovietų, nei per nacių okupaciją. Antrosios sovietų okupacijos metu ši klaida buvo „ištaisyta“ –

Kariškai istorinio muziejaus fasadas, papuoštas XXIII Raudonosios armijos metinių proga. 1941 m. vasario 23 d. N-5120

⁵⁷ Matulionis B. Karo muziejus – didysis gen. gyd. Vl. Nagiaus Nagevičiaus kūrinys, *Vladas Nagius Nagevičius*, Putnam, 1962, p. 155.

senasis užrašas panaikintas, atkurtas tik po Kovo 11-osios.

Vietoje istorinių paveikslų, kurie kabojo kapeloje, buvo įsakyta pakabinti Josifo Stalino, Vladimiro Lenino, Viačeslavo Molotovo, Semiono Timošenkos, Justo Paleckio ir kitų bolševikų (tiek rusų, tiek lietuvių) portretus. Tai padaryti nebuvo taip lengva. Tuos portretus reikėjo turėti. Tad beveik visą tą okupacinį laikotarpį buvo bandoma juos nutapyti ar atsisiųsti iš Sovietų Sąjungos. 1941 m. sausio 3 d. buvo sumokėta 1300 Rb dailininkams Mykolui Labuckui ir Vytautui Kasiuliui už Lenino portreto nutapymą⁵⁸. Per pirmosios sovietų okupacijos metus buvo įsigytos šios litografijos: V. Molotovo, V. Lenino, J. Stalino, S. Vorošilovo, S. Timošenkos, K. Markso, F. Engelso; tapyti paveikslai: J. Paleckio „Caricino gynimas“, „Stalinas ir Vorošilovas Kremliuje“, „Stalinas ir Leninas prie tiesioginio laido“, „Leninas Petrapijyje“, portretai: V. Lenino, J. Stalino, S. Timošenkos, V. Molotovo, fotonuotraukos: „Lietuvos Seimo delegacijos sutikimas Maskvoje ir J. Paleckio kalba“ ir „Lietuvos Liaudies Seimo delegatai Aukščiausiosios Tarybos kuluaruose Maskvoje“, biustai: V. Lenino, J. Stalino, S. Vorošilovo⁵⁹. J. Stalino ir S. Vorošilovo gipsinius biustus muziejus nusipirko iš Bernardo Bučo už 5000 Rb (už kiekvieną po 2500 Rb)⁶⁰. S. Vorošilovo portretą nutapė Jonas Mackevičius, kuriam buvo sumokėta 1000 Rb⁶¹. Įsigyjamų paveikslų meniniam lygiui nustatyti buvo sudaryta komisija, į ją LSSR dailininkų sąjunga delegavo Stasį Ušinskį, Leonardą Kazoką, Ireną Trečiokaitę, Povilą Kaufmaną ir Zalę Bekerį. Jie 1940 m. rugpjūčio 28 d. dalyvavo Karo muziejaus užsakytų J. Stalino, V. Molotovo ir S. Timošenkos portretų priėmime⁶². Vladas Grybas pagamintą J. Stalino skulptūros modelį atsiuntė muziejaus vadovybei 1941 m. sausio 19 d.⁶³

⁵⁸ Įrašas apie atsiskaitymą už parduotą dekoratyvinį Lenino portretą, tapytą aliejiniiais dažais ant drobės, *Kariškai istorinio muziejaus einamųjų sąskaitų knyga 1941–1942 m.*, l. 2.

⁵⁹ Iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus perimtų eksponatų sąrašas, 1942 m. birželio 18 d., *Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniai* (toliau – VDKM), *Pagalbinis fondas*, b. 3, l. 24.

⁶⁰ Įrašas apie apmokėtą sąskaitą, *Kariškai istorinio muziejaus einamųjų sąskaitų knyga 1941–1942 m.*, l. 9.

⁶¹ Įrašas apie išmokėtus pinigus Jonui Mackevičiui, ten pat, l. 11.

⁶² Įgaliojimas LSSR Dailininkų sąjungos, 1940 m. rugpjūčio 26 d., *VDKM rinkiniai*, *Pagalbinis fondas*, b. 3, l. 85.

⁶³ Įrašas apie atsiųstą draugo Stalino skulptūros modelį, darytą V. Grybo, pagal kvitą sausio 25 d., *Kariškai istorinio muziejaus einamųjų sąskaitų knyga 1941–1942 m.*, l. 3.

Nukentėjo ir paskutiniaisiais nepriklausomos Lietuvos metais įrengta paminklinė „Knygnešių sienelė“. Bolševikai liepė nudaužyti visas joje iškal-tas knygnešių pavardes. Tačiau buvo pasielgta labai gudriai. Div. gen. Stasys Raštikis savo atsiminimuose rašė: „Muziejaus vadovybė pridengė tuos parašus lentomis ir tas lentas aptaškė cemento skiediniu. Bolševikai buvo apgauti, nes nežinančiam atrodė, kad knygnešių pavardės panaikintos.“⁶⁴ Ši atsiminimų faktą patvirtina ir archyviniai dokumentai. Išlaidų knygoje yra įrašas, kad buvo sumokėta 30 Rb Edmundui Smulskiui už nutaškymą knygnešių paminklo kalkėmis ir cementu⁶⁵. Sąskaita apmokėta jau kitos okupacijos dienomis, 1941 m. liepos 26 d. Nuėmus lentas buvo baigta tvarkyti „Knygnešių sienelė“, nes iki sovietų okupacijos nebuvo baigtos auksuoti visų knygnešių pavardžių raidės. 1941 m. liepos 16 d. buvo pa- auksuotos knygnešių paminklinės lentos paskutinio eiliuoto teksto rai- dės⁶⁶. 1941 m. gruodžio 17 d. muziejaus sudaryta komisija (pirminin- kas – ats. plk. Kazys Ališauskas, nariai – inžinierius Vladimiras Zubovas ir skyriaus vedėjas ats. mjr. Jonas Valaitis) priėmė naujajame sodelyje (taip buvo vadinama „Knygnešių sienelės“ vieta) pastatytus postamentus „Sėjėjas“, „Knygnešys“ ir „Vargo mokykla“.

Vytauto Didžiojo karo muziejus visada buvo svarbių įvykių sūkuryje. Prasidėjus 1941 m. Birželio sukilimui, pirmąją jo dieną, birželio 23-iąją, 12 val., kai per Kauno radiją sukilėlių vadas Leonas Prapuolenis paskelbė, kad atkuriamą Nepriklausomos Lietuvos valstybė ir sudaroma Lietuvos laikinoji vyriausybė, vėl suskambo Laisvės varpas, Lietuvos himnas ir Kovų varpų muzika. Tai padarė Karo muziejaus darbuotojai, karo inva- lidai Bronius Tvar kūnas ir Juozas Petraitis. Jie ne tik susitarė su Petru Babicku dėl Laisvės varpo skambesio transliacijos per Kauno radiją, bet ir ant muziejaus pastato ir bokšto iškėlė tautinę ir valstybės vėliavas.

Tačiau jau pirmosiomis naujųjų okupantų šeimininkavimo Kaune dienomis muziejus patyrė nuostolių. Birželio mėn. Kaune buvo sustojęs į Sovietų Sąjungą žygiuojantis generolo feldmaršalo Ernsto Buscho vado- vaujamos armijos štabas. Keli šio štabo karininkai atvyko į muziejų ir no-

---

⁶⁴ Raštikis S. Iš generolo Vlodo Nagevičiaus veiklos, *Vladas Nagius Nagevičius*, p. 190–191.

⁶⁵ Įrašas apie sąskaitos apmokėjimą Smulskiui Edmundui, *Kariškai istorinio muziejaus einamųjų sąskaitų knyga 1941–1942 m.*, l. 20.

⁶⁶ Ten pat.

rėjo išrinkti dovaną gimtadienio proga savo vadui. Ats. div. gen. S. Raštikis savo atsiminimuose rašė: „Jie, matyti, gerai pažino senovės ginklus, nes išsirinko iš Muziejaus ginklų kolekcijos geriausią viduramžių riterių kardą (kalaviją – A. J.) ir pareikalavo, kad Muziejus jį dovanotų jų generolui.“ Toks reikalavimas buvo lygus įsakymui, ir kardas buvo išneštas⁶⁷. Muziejus neteko vieno brangaus eksponato, bet ir vėliau buvo tokių reikalavimų. Tik muziejaus administracija jau buvo drąsesnė ir pradėjo priešintis tokiems naujųjų okupantų įgeidžiams.

Vokiečių okupacinė valdžia, pradėdama kurtis Kaune, ieškojo patalpų savo įstaigoms, tad pats generalinis komisaras Teodoras Adrianas von Rentelnas apsilankė muziejuje ir pradėjo planuoti, kaip čia galėtų įsitaisyti. Nuogaustaudami dėl tokių ketinimų, ats. brg. gen. V. Nagevičius ir Laikinosios vyriausybės krašto apsaugos ministras ats. div. gen. S. Raštikis susirūpino, kad muziejaus patalpos nebūtų užimtos. Neaišku, kodėl sprendimas buvo pakeistas ir vokiečių administracija įsikūrė Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir Žemės banko rūmuose Vienybės aikštėje. Tai buvo pirmas ir paskutinis kartas, kai generalinis komisaras lankėsi muziejuje.

1941 m. liepos 10 d. buvo pakeista ir muziejaus vadovybė. Tos dienos švietimo ministro rašte Nr. 20 buvo parašyta: „Kariniai istorinio muziejaus direktorių Žekonį Bronislovą nuo 1941 m. liepos 10 d. atleidžiu iš direktoriaus pareigų. Vytauto Didžiojo karo muziejaus viršininku nuo 1941 m. liepos 10 d. skiriu gen. Nagių Vladislovą.“⁶⁸

Jau liepos 16 d. buvo atgaivintos žuvusiųjų pagerbimo apeigos. Karo muziejaus orkestras turėjo groti šiam ceremonialui skirtas melodijas, tačiau neturėjo instrumentų – jie Komisarų tarybos sprendimu gegužės 1 d. kartu su muzikantais buvo perduoti Profsąjungų centro valdybai⁶⁹. Muziejaus vadovybė kreipėsi raštu, prašydama priimti visus orkestrantus į darbą Karo muziejuje ir mokėti jiems algas. Kapelmeisteriu buvo paskirtas Vladas Gležys, į antraeilės kapelmeisterio pareigas – Emerikas Gailevičius. Instrumentai iš Profsąjungų centro valdybos į muziejų buvo parvežti liepos 15 d.

⁶⁷ Raštikis S. Iš generolo Vlodo Nagevičiaus veiklos, *Vladas Nagius Nagevičius*, p. 194.

⁶⁸ Raštas Švietimo ministerijos Vytauto Didžiojo karo muziejui (nuorašas), LCVA, f. R-423, ap. 1, b. 3, l. 41.

⁶⁹ Raštas Švietimo ministerijai, 1941 07 12, ten pat, l. 24.

1941 m. liepos 26 d. buvo atstatyti Povilo Lukšio ir Antano Juozapavičiaus biustai. Tai padarė tas pats P. Baleniūnas, žmogus, kuris juos ir nuėmė. Muziejuje prasidėjo sovietų okupaciją demaskuojantys darbai. Bolševikai mokyklose, fabrikuose, ligoninėse buvo pradėję steigti raudonuosius kampelius, todėl ats. brg. gen. V. Nagevičius, norėdamas sarkastiškai pamėgdžioti buvusį okupantą, Karo muziejuje įrengė „Raudonąjį kampelį“, kuris vėliau išaugo į Raudonojo teroro skyrių. Švietimo generalinis tarėjas K. Germantas rugsėjo 1 d. paskyrė į Raudonojo teroro skyriaus vedėjo pareigas Joną Vėželį (mokėjo III kategorijos atlyginimą, kaip salių prižiūrėtoju). Buvo numatyta įkurti Raudonojo teroro muziejų. Aukštojo mokslo departamentas 1941 m. rugsėjo 20 d. raštu pranešė muziejaus viršininkui, kad generalinis tarėjas nutarė Raudonajam teroro muziejui suteikti autonominio vieneto teises ir paversti jį Karo muziejumi. Jo vedėju buvo paskirtas Aleksandras Merkelis ir priimti du muziejininkai – Janina Steklickaitė ir Leonas Gabė⁷⁰. Mašininkės pareigas ėjo Apolonija Gajauskaitė.

Muziejuje tuo metu buvo šie skyriai: Priešistorinis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, 1914 m., Nepriklausomybės laikų ir – pats naujaušias – Raudonojo teroro, padalytas į dvi dalis. Pirmoje buvo vaizduojama, kaip per spaudą, radiją, mitingus, naudodami plakatus, bolševikai žadėjo Lietuvos gyventojams pasirūpinti jais senatvėje, sukurti ramų, šviesų gyvenimą darbininkams, užtikrinti ekonominį ir kultūrinį Lietuvos klestėjimą. Kitoje dalyje palyginimui buvo rodoma, ką per vienus metus bolševikai „nuveikė“: tai – kalėjimai, prigrūsti žmonių, daug nužudytų ūkininkų, moksleivių, darbininkų Pravieniškėse, Rainiuose, Panevėžyje, Zarasuose, ištremtų į Sibirą. Viena dalis buvo skirta Raudonajai armijai: rodoma, kaip 20 šarvuotų Raudonosios armijos divizijų okupuoja Lietuvą ir kaip po metų ta nenugalimoji armija bėga iš Lietuvos, palikdama sužeistus ir sergančius karius, tankus, techniką, vežimus, prikrautus armijos turto, ir kt. Šiame skyriuje buvo ir kampelis 29-ojo teritorinio šaulių korpuso, į kurį buvo suvaryti likę Lietuvos kariuomenės kariai ir taip baigta likviduoti Lietuvos kariuomenė, istorijai parodyti. Vėliau Raudonojo teroro muziejus atsiskyrė ir įsikūrė Laisvės al. 41-11. Muziejus glaudžiai bendradarbiavo su Studijų biuru. Vytauto Didžiojo karo muzie-

---

⁷⁰ Aukštojo mokslo departamento raštas Vytauto Didžiojo karo muziejaus viršininkui, 1941 m. rugsėjo 20 d., Nr. 21971, LCVA, f. R-423, ap. 1, b. 3, l. 55.

jus perdavė Raudonojo teroro muziejui turimus eksponatus, likusius po sovietų okupacijos. 1941 m. gruodžio 18 d. Raudonojo teroro muziejaus etatai buvo išbraukti iš Karo muziejaus etatų sąrašo, paliktos patalpos, pasiimtas visas turtas⁷¹. Pirmoji didelė Raudonojo teroro muziejaus paroda buvo surengta Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje 1942 m., vėliau – Vilniuje ir Telšiuose. Turėta planų net vežti ekspoziciją į užsienį (1943 m.).

Vos spėjęs išvalyti muziejų nuo sovietinės propagandos eksponatų, ats. brg. gen. V. Nagevičius susidūrė su naujųjų okupantų reikalavimais, kurie nedaug skyrėsi nuo buvusiųjų. Pirmiausia įsakyta nuo „Laisvės“ paminklo pjedestalo nuimti užrašus „Klaipėda 1923“ ir „Radviliškis 1919“, skirtus Klaipėdos sukilimui ir kovoms su bermontininkais, iš sodelio pašalinti Mažosios Lietuvos patriarcho Martyno Jankaus bronzinį biustą. Pertvarkos vyko ir muziejaus Didžiojoje salėje, kur buvo įrengtos Lietuvos kariuomenės pulkų ekspozicijos. Vadovybei buvo įsakyta išimti visas nuotraukas, trofėjus, susijusius su kryžiuočiais, kalavijuočiais ir bermontininkais. Panaikintas visas skyrius apie lietuvių sukilimą Klaipėdos krašte ir vokiečių nacionalsocialistų bei jų vadų Ernsto Neumanno ir Teodoro von Sasso bylą Lietuvos kariuomenės teisme. Taip pat įsakyta nebegroti Mažosios Lietuvos himno „Lietuviais esame mes gimę, lietuviais turime ir būt“ ir pakabinti Adolfo Hitlerio portretą. Šis įsakymas buvo įvykdytas. Didžiojoje salėje atsiradęs fiurerio portretas buvo papuoštas žalumynais⁷².

Pirmasis generalinis tarėjas Petras Kubiliūnas išsiuntė visoms Švietimo valdybos įstaigoms raštus, kuriuose buvo nurodyta, kokius blankus galima naudoti. Nuo 1941 m. rugpjūčio 26 d. buvo uždrausta rašyti „Lietuvos Respublika“ ir „NN ministerija“, bet leista naudoti Vyti⁷³. Spalio 20 d. aplinkraštyje nurodyta, kaip reikia rašyti ir pakabinti įstaigos pavadinimą: „Įstaigų iškabos atskirai vokiečių ir lietuvių kalbomis – kiekviena su Vyčiu. Pirmoji kabinama kairėje durų pusėje, antroji – dešinėje.“⁷⁴

⁷¹ Raštas apie Raudonojo teroro muziejaus etatų išbraukimą iš Karo muziejaus etatų sąrašo, 1941 m. gruodžio 18 d., LCVA, f. R-423, ap. 1, b. 3, l. 7.

⁷² Tekstas apie Vytauto Didžiojo karo muziejų, skaitytas per radiją 1942 m., ten pat, b. 23, l. 7.

⁷³ Pirmojo generalinio tarėjo raštas Švietimo valdybai, 1941 m. rugsėjo 10 d., ten pat, b. 1, l. 5.

⁷⁴ Pirmojo generalinio tarėjo raštas švietimo generaliniam tarėjui, 1941 m. spalio 20 d., ten pat, l. 18.

Raštuose taip pat nurodyta, kurioje garbingoje vietoje pakabinti „tinkamai aptaisytą Adolfo Hitlerio paveikslą“⁷⁵. Švietimo valdyba raštu pranešė muziejaus direktoriui, kad generalinis komisaras 1942 m. rugpjūčio 21 d. rašte parašė: „Generalinės srities muziejuose iki šiol randasi tik parašai lietuvių kalba. Prašau įsakyti muziejaus vedėjams visuose muziejuose pirmoje vietoje papildomai padėti vokieškus parašus.“⁷⁶ Taip pat privaloma tvarka reikalauta visur vartoti vokiečių kalbą. Kuriamoms naujoms ekspozicijoms 1942–1943 m. įsigyta nemažai paveikslų, vaizduojančių sovietų okupacijos metus, naujųjų okupantų pergalingus žygius ir jų vadus.

Tokiomis sunkiomis sąlygomis muziejaus viršininkas, norėdamas išsaugoti muziejų, kad jis nebūtų uždarytas, turėjo daryti mažus kompromisus, nes, matyt, tai buvo *malum necessarium* („neišvengiama blogybė“). Jis elgėsi atsargiai, kad nebūtų įžeisti lietuvių tautiniai jausmai ir būtų sušvelnintas vokiečių civilinės valdžios priešiškusmas Karo muziejui. Vokiečių administracija ne kartą svarstė, kaip panaikinti šį muziejų, ir apgailestavo, kad tai nebuvo padaryta pirmosiomis okupacijos dienomis, kai lietuviams net buvo leista bolševikų išniekintą Vytauto Didžiojo karo muziejų vėl restauruoti. Vokiečių okupacinė valdžia (generalinis komisaras, jo pavaduotojai, „gebietskomisarai“ (*Gebietskommissar*) ir kiti nacionalsocialistų partijos nariai, aukšti pareigūnai) boikotavo muziejaus veiklą ir jame nesilankė. Tačiau vokiečių karo komendantas (*Oberfeldkommandant*) gen. mjr. Emillis Justas ir kiti vokiečiai karininkai, taip pat kareiviai lankydavosi. Tam įtakos turėjo ir ats. brg. gen. V. Nagevičiaus pažintis su gen. mjr. E. Justu. Šis karininkas ilgus metus buvo Vokietijos karo atašė Lietuvoje ir bendravo su muziejaus vadovybe. 1942 m. spalio 2 d. muziejaus viršininkas pasveikino E. Justą generolo laipsnio suteikimo proga⁷⁷, o 1943 m. dailininko Jono Mackevičiaus paprašė nutapyti jo portretą (šis portretas muziejuje yra ir dabar).

1942 m. kovo 10 d. laikraščio „Į laisvę“ pirmajame puslapyje buvo paskelbtas Reicho komisaro Rytų kraštui Lohsės atsišaukimas į gyventojus

---

⁷⁵ Pirmojo generalinio tarėjo raštas švietimo generaliniam tarėjui, 1941 m. spalio 22 d., ten pat.

⁷⁶ Švietimo valdybos Mokslo ir meno departamento raštas, 1942 m. rugsėjo 1 d., ten pat, b. 6, l.18.

⁷⁷ Raštas Lietuvos srities saugumo komendantui ponui generolui Justui, 1942 m. spalio 2 d., LCVA, f. R-423, b. 24, l. 4.

„Metalo rinkimo akcija Rytų krašte“. Jame primenama, kad vokiečių kariuomenė išvadavo Lietuvą nuo bolševizmo ir pavasarį numatoma didelė karinė kampanija. Ši akcija skaudžiai palietė Karo muziejų, todėl galime teigti, kad 1942 m. jam buvo patys sunkiausi. Muziejus neteko keleto svarbių ir brangių Lietuvai eksponatų.

Generalinio komisariato pareigūnai Luethas, Stadennas, von Recke ir kiti uoliai rinko žinias, ką galima būtų paimti iš muziejaus. Jie teiravosi, ką muziejus pasiruošęs atiduoti, bet, negavę atsakymo, kelis kartus pabrėžtinai nurodė, kad pirmiausia turėtų būti atiduota į spalvotųjų metalų laužą statula „Laisvė“. Vėliau domėtasi muziejaus bokšte buvusiais varpais. Net atsargiai užsiminta ir apie Laisvės varpą. Vyko derybos. Susitarėta varpų klausimą atidėti vėlesniam laikui. Tačiau tai nepanaikino sprendimo ir pretenzijų į kitus varinius muziejaus eksponatus. Jiems peržiūrėti buvo sudaryta komisija, o jos vadovu paskirtas *Zivilverwaltung* politinio skyriaus viršininkas Luethas. Komisija apžiūrėjo sodelyje stovinčius biustus, artilerijos pabūklus ir muziejaus eksponatus. Pareikalauta šių daiktų: „Laisvės“ statulos, visų paminklinių biustų, „Knygnešio“, „Riterio“, „Sėjėjo“, „Vargo mokyklos“ skulptūrų. Nepamiršo ir didžiojo bokšto laikrodžio varpo. Ats. brg. gen. V. Nagevičius paprašė valdžios raštiško įsakymo. Pasiteisino, kad neturės darbininkų šiems darbams atlikti. Jam buvo atsakyta, kad vokiečiai negali duoti darbininkų, nes metalų rinkimas yra laisvas aukojimas Vokietijos karo pramonei, todėl lietuviai turi patys savo jėgomis ir savanoriškai šiuos paminklus nuimti ir paaukoti.

Per metalo rinkimo vavų buvo paaukoti šie eksponatai: Petro Rimšos „Vargo mokykla“, Napoleono patranka, poeto Stanislovo Dagilio biustas, Juozo Mikėno „Riterio“ skulptūra iš bokšto, Lietuvos aviacijos prizai, didelė žalvarinė lenta iš Aviacijos skyriaus „Mirštąs lakūnas“ ir daug kitų smulkių daiktų. Muziejaus viršininkas stengėsi, kad ateities kartoms liktų bent tų sunaikinti atiduotų daiktų kopijos ir būtų galima juos iš naujo nulieti. Todėl buvo padarytos gipsinės tų eksponatų kopijos. Tam tikslui muziejus 1942 m. rugpjūčio 27 d. už 658 RM iš bendrovės „Palemonas“ įsigijo 1050 kg gipso⁷⁸. Karo muziejus metalo rinkimo akcijai paaukojo

⁷⁸ Įrašas apie pervedus pinigus bendrovei „Parama“, 1942 08 27, ten pat, įrašo eilės nr. 157.

apie 2100 kg metalo⁷⁹.

Apie metalo rinkimo akcijos įvykdymą paskelbė ir laikraštis „Į laisvę“. 1942 m. birželio 15 d. straipsnyje „Pavyzdinga Kauno muziejaus vadovybės laikysena“ buvo giriamas Karo muziejaus viršininkas, „kad rinkimo akciją pravedant iš jos iš anksto buvo išskirti meninės, istorinės ir politinės vertės objektai. Tatai ypač liečia Kauno karo muziejaus eksponatus. Nežiūrint į tai, Karo muziejaus viršininkas padėkos vertu būdu atidavė keletą muziejinių dalykų. Vienos patrankos vamzdis, muziejaus bokšto riteris, misinginė lenta, sudaužytas biustas, keletas sporto dovanų ir dar keletas biustų buvo paaukoti kaip savotiškas visos lietuvių tautos įnašas į svarbų žaliavos rinkimą kovai prieš bolševizmą. Visi kiti biustai, „Laisvės“ paminklas, „Knygnešys“, „Sėjėjas“ ir „Laisvės varpas“ kartu su daugybe dalykų, aišku, nepaliesi. Minėtoji auka kompetentinguose organuose sukėlė kaip tik didžiausią susidomėjimą“⁸⁰.

Pirmasis viešas renginys muziejaus sodelyje po nacių okupacijos įvyko 1941 m. rugpjūčio 5 d., kai Laikinoji vyriausybė susirinko į paskutinį posėdį. Apžvelgusi savo šešių savaičių darbą, ji konstatavo: Vyriausybei buvo patikėta ginti Lietuvos suverenumą; per tas šešias savaites ji darė viską, kas galima, kad padėtų atkurti kraštą, bet nuo pat pradžių vokiečiai buvo priešiški Lietuvos suverenumui, o vėliau pradėjo kurti įvairias kliūtis, kurstyti prieš Laikinąją vyriausybę tam tikras politines grupes ir avantiūristus, spręsti savavališkai kai kurių Lietuvos valstybės mažumų klausimą, nesuderinę su lietuvių tautos tradicijomis ir įsitikinimais; pagaliau vokiečių civilinės valdžios įvedimas ir generalinio komisaro pareiškimas, kad Laikinosios vyriausybės darbas esąs baigtas, padarė fiziškai neįmanomą tolesnę Laikinosios vyriausybės veiklą. Dėl to Vyriausybė konstatavo, kad jos veikla yra sustabdoma prieš jos ir lietuvių tautos valią.

Tą pačią dieną per vakarines vėliavų nuleidimo ir pagerbimo apeigas Karo muziejuje Laikinosios vyriausybės atstovai padėjo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo ir paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. Ten jau buvo susirinkusi didelė minia kauniečių, kurie žinojo apie Laikinosios vyriausybės darbo nutraukimą. Tai buvo pirmasis viešas prieš vokiečius

---

⁷⁹ Raštas švietimo generaliniam tarėjui, 1942 m. balandžio 21 d., LCVA, f. R-423, b. 17, l. 30.

⁸⁰ Padėka metalo aukotojams. Pavyzdinga Kauno Muziejaus vadovybės laikysena, *Į laisvę*, 1942 m. gegužės 15 d., nr. 113.

nukreiptas renginys. Dėl šio renginio nemalonumų turėjo Karo muziejaus viršininkas, bet griežtesnių priemonių nebuvo imtasi. Kaip prisimena ats. div. gen. S. Raštikis, gestapo tardymo ats. brg. gen. V. Nagevičius sulaukė tų metų rugsėjo mėnesį, kai su kitais Aktyvistų fronto vadovybės nariais pasirašė memorandumą vokiečių civilinei valdžiai. Jame švelnia forma buvo nurodoma, ką blogo padarė vokiečių civilinė valdžia lietuvių tautai per tuos kelis okupacijos mėnesius⁸¹.

Dar didesnė demonstracija Karo muziejaus sodelyje įvyko per 1942 m. Vėlinės. Tą dieną į vakarinę vėliavų nuleidimo ceremoniją susirinko didžiulė minia žmonių. Dalis būriavosi šalia esančiose gatvėse. Prie Nežinomo kareivio kapo buvo padėta 50 vainikų ir daugybė gėlių. Oficialioji dalis praėjo ramiai, bet vėliau susirinkusi minia ėmė dainuoti patriotines dainas, pasigirdo nedraugiškų šūkių, nukreiptų prieš vokiečius. Dėl šio incidento į nemalonę pateko muziejaus viršininkas ats. brg. gen. V. Nagevičius. Jam grėsė suėmimas, bet byla baigėsi tuo, kad buvo nubautas pinigine bauda. Tačiau šis įvykis turėjo tiesioginių padarinių ateičiai. Buvo uždraustos bet kokios iškilmės prie Nežinomo kareivio kapo ir groti himną Karo muziejuje. Norint atlikti Lietuvos himną, reikėjo gauti generalinio komisaro leidimą⁸². Nukentėjo ir tose Vėlinėse grojęs karinis orkestras, vadovaujamas Florijono Valeikos. Jis buvo laikinai išformuotas. Daugiau tokių incidentų Karo muziejaus sodelyje nebuvo, todėl visus likusius okupacijos metus Vėlinės visada ir toliau jame buvo minimos. Paskutinis toks minėjimas įvyko 1943 m. lapkričio 2 d. Jame dalyvavo ir vainikus prie Nežinomo kareivio kapo ir paminklo „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ padėjo Kauno miesto burmistras, Visuomenės reikalų departamento, Sveikstančiųjų karių kuopos, savivaldos įmonių atstovai, gimnazijų mokiniai ir įstaigų darbuotojai⁸³. Per ceremoniją grojo Karo invalidų orkestras, buvo sugiedota „Marija, Marija“ ir Tautos himnas.

1942 m. birželio 22-ąją pradėta minėti Sovietų Rusijos ir Vokietijos karo pradžios, dar vadinama išsilaisvinimo iš bolševikų, diena. Ji buvo švenčiama visoje Lietuvoje, ypač iškilmingai trejus metus – Kaune. Tais

⁸¹ Vladas Nagius Nagevičius, p. 201.

⁸² Raštas vidaus reikalų generaliniam tarėjui, 1942 m. lapkričio 20 d., LCVA, f. R-423, b. 29, l. 57.

⁸³ Vėlinių proga buvo padėti vainikai ant Nežinomo kareivio kapo, *Ateitis*, 1944 m. lapkričio 3 d., nr. 255, p. 5.

sunkiais karo metais pradėta minėti ir dar viena skaudi Lietuvai data – 1941 m. birželio 14-oji, pirmųjų trėmimų metinės. 1943 m. birželio 14 d. buvo minima Tautos gedulo diena. Visoje Lietuvoje laikytos gedulingos mišios už bolševikų nukankintus ir ištremtus Lietuvos žmones. Kaune, Karo muziejaus sodelyje, gausi kauniečių minia susirinko paminėti žu-dynių ir tremties aukų. Kalbėjo Vidaus reikalų departamento direktorius, komiteto pirmininkas Krikščiūnas, pirmąjį generalinį tarėją pavaduojan-tis susisiekimo technikos tarėjas inž. Kazys Germanas, Savitarpio pagal-bos vykdomojo komiteto pirmininkas prof. Ignas Končius. Per iškilmes grojo Policijos pučiamųjų orkestras, vadovaujamas Zenono Jonušo, dai-navo Vinco Kudirkos choras, vadovaujamas prof. N. Martinio⁸⁴. Gedu-lo minėjimas baigėsi Vokietijos ir Lietuvos himnais ir vainikų padėjimu prie Nežinomo kareivio kapo. Ištremtieji buvo pagerbti ir 1944 m. birže-lio 13 d. Pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas per radiją pasakė kalbą ir kartus su kitais savivaldos pareigūnais padėjo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo⁸⁵.

1943 m. liepos 17 d. sukako 10 metų nuo S. Dariaus ir S. Girėno žū-ties Soldino miške. Šis įvykis buvo paminėtas, tik ne taip iškilmingai, kaip nusipelnė. Apie tai laikraštyje „Ateitis“ rašyta: „Šiomet liepos 17 d. Darius ir Girėnas buvo pagerbti kukliai, taip, kaip diktuoja karo meto sąlygos.“⁸⁶ Tą dieną per vėliavos nuleidimo ceremoniją buvo paminėta ši skaudi data ir prie Nežinomo kareivio kapo. Susirinkusi tūkstantinė žmonių minia susikaupusi prisiminė lakūnų žygdarbį ir išklaušė Karo invalidų pučiamųjų orkestro atliekamus Lietuvos ir Vokietijos himnus, sugiedojo „Marija, Marija“. Įvairių organizacijų atstovai, sportininkai ir visuomenininkai padėjo gėlių ant Nežinomo kareivio kapo ir, išklaušę S. Dariaus ir S. Girėno testamentą, išsiskirstė⁸⁷. Tą dieną buvo padėti 29 vainikai ir 15 gėlių puokščių⁸⁸.

---

⁸⁴ Tautos gedulo dienos – birželio 14 d. – minėjimas Kaune, *Ateitis*, 1943 m. birželio 15 d., nr. 136.

⁸⁵ Ištremtuosius prisimenant, *Ateitis*, 1944 m. birželio 15 d., nr. 138.

⁸⁶ Dariaus ir Girėno paminėjimas Karo muziejaus sodelyje, *Ateitis*, 1943 m. liepos 17 d., nr. 164, p. 4.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Minint Atlanto nugalėtojų Dariaus ir Girėno 10 metų mirties sukaktį, *LCVA*, f. R-423, b. 44, l. 67.

Susipažinus su renginiais, kurie vyko Karo muziejaus sodelyje nacių okupacijos metais, natūraliai turėtų kilti klausimas: ar buvo minima Vasario 16-oji? Lietuvos nepriklausomybės diena oficialiai nebuvo minima. Štai kokį generalinio komisaro atsakymą gavo pirmasis generalinis tarėjas Petras Kubiliūnas 1943 m. sausio 27 d.: „Pagal man duotus Reicho komisaro Rytų kraštui nurodymus pranešu, kad vasario 16 d. štai kas yra nustatyta: a) Vasario 16 d. yra darbo diena; b) vietos savivalda nedaro jokių iškilmių; c) mokyklose tą dieną dirbama, bažnytinės iškilmės šios dienos proga neleistinos; d) minėjimai uždarytose patalpose, eisenos ir demonstracijos aikštėse neleidžiamos; e) vėliavų iškėlimas bus tylomis pakenčiamas. <...> Nieko prieš neturime, jei tamsta su kitais generaliniais tarėjais be kurio nors skelbimo vasario 16 d. priešpiet padėsite vainiką. Koncertas ar prakalba per radiją nebus leidžiama.“⁸⁹

Šiame rašte, išsiųstame į įvairias įstaigas, buvo P. Kubiliūno prierašas, jog policija bus informuota, kad netrukdytų įstaigoms ir gyventojams iškelti lietuvių ir vokiečių vėliavų. Vasario 16-oji tais metais buvo paminėta taip, kaip liepė nacių okupacinė valdžia, o prie Nežinomo kareivio kapo padėti 56 vainikai⁹⁰. Juos padėjo visi generaliniai tarėjai, Kauno burmistras, Žemės tvarkymo departamento, Miškų generalinės direkcijos, VDU studentų atstovybės, Kauno konservatorijos studentų, Lietuvos advokatūros, Kainų direkcijos, daugelio gimnazijų, įstaigų ir organizacijų atstovai. Dedant vainikus grojo Karo muziejaus orkestras.

Nors vokiečių civilinė ir karinė administracija kūrė naujas tradicijas, muziejaus vadovybė ypač stengėsi tęsti buvusias. Be vėliavos pakėlimo ir nuleidimo ceremonijos, tyliai minimos Vasario 16-osios, muziejuje buvo išsaugota ir dar viena tradicija – Vytauto Didžiojo kapeloje šarvoti Lietuvai nusipelnčius asmenis. Kad būtų galima ją tęsti, dėl leidimo reikėjo susirašinėti su civilinės valdžios atstovais, pirmuoju generaliniu tarėju. Be pirmojo generalinio tarėjo sutikimo kiekvienu atveju šarvoti muziejuje nebuvo galima. Muziejaus viršininkas turėjo parengti taisykles, kas ir už kokius nuopelnus gali būti jame šarvojamas. Taisyklių pirmajame punkte parašyta: „Mirusiųjų kūnų viešas pagerbimas ir pašarvojimas Vytauto Didžiojo karo muziejuje gali būti atliekamas tik tais atvejais, jei

⁸⁹ Generalinio komisaro raštas pirmajam generaliniam tarėjui P. Kubiliūnui, 1943 m. sausio 27 d., ten pat, b. 44, l. 6.

⁹⁰ Ten pat, l. 7.

velionis ypač daug ir garbingai pasitarnavęs visai lietuvių tautai ir tikrai užsitarnavęs visos tautos pagarbą ir dėkingumą.⁹¹

Pirmasis nacių okupacijos metais, 1942 m. vasario 6 d., kapeloje buvo pašarvotas tarpukario Lietuvos kariuomenės dim. gen. Jonas Jurgis Bulota (1855–1942), žmogus, visą savo gyvenimą atidavęs Lietuvos kūrimei, varpininkas, knygnešys, pirmosios sporto organizacijos „Lietuvos sporto lyga“ steigėjas, Lietuvos universiteto Veterinarijos skyriaus docentas, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos garbės narys ir kt. Karstas buvo pridengtas trispalve. Aplink jį buvo pastatyti vainikai nuo generalinio komisaro dr. T. A. von. Rentelno, pirmojo generalinio tarėjo ats. brg. gen. P. Kubiliūno, veterinarijos dr. Knobbės, Vyr. savitarpinės pagalbos draugijos, Karo muziejaus, Vokietijos kariuomenės komendanto Lietuvoje gen. Emilio Justo, Lietuvos karo invalidų, Veterinarijos akademijos profesorių ir studentų, Kauno aukštųjų mokyklų studentų. Prieš išlydint žodį tarė ats. brg. gen. V. Nagevičius. Uždengtą karstą Lietuvos kariuomenės karininkai nunešė prie Nežinomo kareivio kapo – dim. gen. J. Bulota paskutinį kartą dalyvavo vėliavos nuleidimo ceremonijoje⁹².

Po keturių mėnesių Vytauto Didžiojo muziejaus kapeloje vėl vyko atsisveikinimas su išskirtine asmenybe – 1942 m. birželio 1 d. mirusiu Jonu Vileišiu. Šioms laidotuvėms buvo sudaryta laidojimo komisija (pirmininkas – Kauno miesto burmistras Stasys Kenstavičius, nariai: ats. brg. gen. gen. V. Nagevičius, viceburmistras Jonas Pikčilingis, teisingumo generalinis tarėjas Mečislovas Mackevičius, Felicija Bortkevičienė, advokatas Zigmąs Toliušis, dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, advokatas J. Nemeikša, savivaldybės darbuotojai – juriskonsultas advokatas Eduardas Sudikas ir Ūkio skyriaus vedėjas Justas Valys⁹³. 1943 m. dar du Lietuvai nusipelnę asmenys buvo pašarvoti muziejuje: balandžio 16 d. – karo invalidas, dviejų Vyčio Kryžių kavalierius Jonas Karutis, o spalio 15 d. – kompozitorius, profesorius Stasys Šimkus. Kompozitoriaus karstas buvo uždengtas trispalve, garbės sargyboje stovėjo Kauno Didžiojo teatro artistai, konservatorijos studentai, Karo invalidų orkestro nariai,

---

⁹¹ Mirusiųjų pašarvojimo ir pagerbimo taisyklės, LCVA, f. R-423, b. 17, l. 55.

⁹² Vakar Kaune palaidotas gen. J. Bulota, *Į laisvę*, 1942 m. vasario 10 d., nr. 34.

⁹³ Mirė Jonas Vileišis, *Į laisvę*, 1942 m. birželio 2 d., nr. 127.

muzikai. Atsisveikinimo kalbas prie atviro karsto pasakė Didžiojo teatro direktorius Vladas Ivanauskas, muzikas Konradas Kaveckas, muziejaus viršininkas V. Nagevičius ir kiti⁹⁴. Karstas iš muziejaus buvo išneštas pro Karo invalidų sargybą gaudžiant bokšto varpams.

Paskutiniais antrosios okupacijos mėnesiais muziejuje rūpintasi eksponatų apsauga. 1944 m. vasario 5 d. buvo sudaryta komisija S. Dariaus ir S. Girėno eksponatams saugoti nuo galimų bombardavimų. Komisijos pirmininku išrinktas Karo muziejaus ats. plk. ltn. Kazys Ališauskas, nariu – ats. mjr. Jonas Valaitis; kviestiniai nariai buvo ats. mjr. Vytautas Jablonskis, ats. mjr. Jonas Mikėnas, S. Dariaus ir S. Girėno komiteto atstovas Algirdas Tomas Zauka. Susirinkusi komisija apžiūrėjo Dariaus ir Girėno eksponatus ir nusprendė: 1) skrydžio ir laidotuvių nuotraukas, dokumentus, pinigus, laikrodžius, pasus, drabužius, navigacijos įrankius, žemėlapius, lėktuvų „Lituanica I“ ir „Lituanica II“ modelius, Dariaus testamento nuorašą, 2 našlaičių auką paminklui statyti, 2 lėktuvo šonų lentas (nuorašai aukotojų skrydžiui) laikinai paimti iš Karo muziejaus ir padėti į slėptuvę; 2) vietoje palikti lėktuvo „Lituanica I“ laužą (išnešti negalima, reikėtų supjaustyti), skrydžio USA–Europa kelią ir laurų lapus – ąžuolo dažytoje lentoje; 3) slėptuvės klausimo Dariaus ir Girėno daiktams padėti nesvarstyti⁹⁵.

Kitas posėdis dėl eksponatų apsaugos buvo sušauktas balandžio 26 d. Posėdžiavo pirmininkaujantis ats. brg. gen. V. Nagevičius ir dalyviai: ats. div. gen. S. Raštikis, ats. brg. gen. Juozas Barzda-Bradauskas, Kauno priešlėktuvinės apsaugos viršininkas kpt. Vytautas Petruškevičius, Karo muziejaus skyriaus vedėjas ats. plk. ltn. K. Ališauskas ir ats. mjr. J. Valaitis, sekretorius Emilis Šneideraitis. Svarstyta, kur paslėpti eksponatus. Pasiūlytos šios vietos: 1. Veterinarijos akademijos Vilijampolėje patalpos po rūmų laiptais (25 kv. m). 2. Arkivyskupo rūmai – vyskupijos archyvas (18 kv. m). 3. Didelis, bet nesaugus rūsys arkivyskupo ūkyje. 4. Įgulos bažnyčia (du kambariukai rūsyje, saugūs visais atvejais). 5. Ginklavimosi laboratorijos patalpos, pritaikytos slėptuvei (saugios visais atžvilgiais) (50 kv. m). 6. Muziejaus patalpos. Viską apsvarsčius nutarta, kad tinka-

⁹⁴ Kompozitorius prof. Stasys Šimkus palydėtas amžinojo poilsio vieton, *Ateitis*, 1943 m. spalio 18 d., nr. 242.

⁹⁵ Sąrašai eksponatų, supakuotų dėžėse ir paimtų į slėptuvę apsaugai nuo galimo oro puolimo, 1944 02 05, *VDKM rinkiniai*, b. 19, l. 1.

miausios patalpos yra Ginklavimosi laboratorijoje ir Įgulos bažnyčioje. Taip pat buvo dar kartą paprašyta ats. brg. gen. J. Barzdos-Bradausko su specialistais inžinieriais paieškoti pačiame muziejuje tinkamos vietos eksponatams saugoti⁹⁶.

Eksponatams supakuoti už 231 RM buvo įsigyta 70 dėžių ir už 150 RM 30 m galiono „Pavasario“ knygyne⁹⁷. Pasiruošta ir gaisro gesinimui, jei muziejus būtų padegtas. Iš A. Puskepalaičio už 240 RM nupirkta 20 medinių statinių vandeniui⁹⁸. Šie daiktai buvo išvežti ar ne, duomenų neturime, bet S. Dariaus ir S. Girėno eksponatai visi išliko. Viskas buvo išsaugota. Labai svarbu tai, kad tokiam scenarijui ruošėsi ir muziejaus vadovybė, kuri tai darė labai atsakingai ir profesionaliai. Visų šių priemonių neprireikė, nes muziejus nebuvo bombarduotas. Daug nuostolių jis patyrė dėl vokiečių susprogdintos elektros stoties, kuri stovėjo šalia muziejaus. Buvo išdaužyti visi muziejaus lubų švieslangiai, įgriuvo vidinis stogas, išdužo dauguma langų.

Pirmoji sovietų okupacija truko vienus, nacių – trejus, antroji sovietų okupacija – 56 metus ir neatpažįstamai pakeitė muziejų. Abu okupantai elgėsi panašiai, ir tai labai taikliai apibūdino ats. div. gen. S. Raštikis: „[I]r rusai, ir vokiečiai negalėjo pakęsti tokio didelio, reikšmingo ir įtakingo lietuvių tautos patriotizmo ir kilniausių tautinių jausmų centro ir šaltinio. Abu jie norėjo panaikinti karo muziejų. <...> rusų bolševikų ir vokiečių nacionalsocialistų tikslai buvo tie patys, tik metodai skyrėsi.“⁹⁹

Antroji sovietų okupacija muziejui buvo labai sunki: jos metu buvo sunaikinta jo veiklos idėja, o jis pats paverstas sovietų propagandos įstai-ga. 1944 m. rugsėjo 9 d. jis neteko savo pavadinimo ir buvo pavadintas Valstybinio kariškai-istoriniu muziejumi¹⁰⁰, o 1956 m. balandžio 13 d. – Kauno valstybinio istorijos muziejumi¹⁰¹.

---

⁹⁶ Ten pat, l. 7.

⁹⁷ Ten pat, Išrašas apie išmokėtus pinigus už dėžes ir galioną, 1944 03 31.

⁹⁸ Ten pat, *VDKM rinkiniai*, b. 19, l. 7.

⁹⁹ Vladas Nagius Nagevičius, p. 188.

¹⁰⁰ Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausių įvykių kronika, Muziejaus istorinė kronika (1919–1951), *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais*, almanachas, p. 78.

¹⁰¹ Muziejaus istorinė kronika (1952–1970), *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais*, almanachas, p. 207.

Po Antrojo pasaulinio karo muziejus nukentėjo dėl apgriauto pastato: vokiečiams susprogdinus šalia esančią elektrinę, įkrito jo stogo švieslangiai ir išbyrėjo langai. Per porą metų buvo sutvarkyti šie karo padariniai, tačiau prasidėjo dar sudėtingesnis ir skausmingesnis laikotarpis, kai buvo naikinami jo rinkiniai. Pirmiausia buvo atlikta jų revizija. Sudaryti sąrašai buržuazinės Lietuvos dokumentų, fotonuotraukų ir daiktų, kuriuos reikalauta perduoti VRM archyvui arba sunaikinti.

1951-ieji Valstybiniam kariškai-istoriniam muziejui buvo didžiųjų netekčių metai. Tais metais iš muziejaus buvo išvežta, sunaikinta arba uždrausta eksponuoti dauguma eksponatų, kurie sudarė pagrindinę tarpukario karybos istorijos kolekciją. Lietuvos SSR Kultūros-švietimo įstaigų komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos 1951 m. kovo 20 d. nurodymu Nr. D/612 Vidaus reiklų ministerijos archyvui buvo perduotos 804 fotonuotraukos (116 vinječių ir 688 nuotraukos su dublikatais) ir 55 nuotraukų albumai: Lietuvos kariuomenės (29 vnt.), Šaulių sąjungos (13 vnt.), lenkų (13 vnt.), taip pat 27 Lietuvos kariuomenės vėliavos¹⁰². Kultūros-švietimo įstaigų komiteto prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos nutarimu Nr. d/611 muziejaus fondai buvo „apvalyti“ nuo 662 neturinčių vertės muziejinių eksponatų, Šaulių sąjungos ir kitų organizacijų vėliavų. Muziejaus direktoriaus J. Apuoko-Maksimavičiaus įsakymu Nr. 4 buvo nurodyta, kaip tai reikia atlikti: „Visus Šaulių sąjungos ženklus nuo vėliavų nuimti ir sunaikinti, tas vėliavas, nuo kurių ženklai nenusiims, sunaikinti ištaisai. Vėliavų kotų antgalius užpajamuoti kaip metalo laužą. Sunaikintų vėliavų medžiagą, atraižas, tinkančias muziejaus eksponatų apiforminimui – atskirai; kandžių sukaptus, mažai bei netinkančius apiforminimo darbams gabalus bei visą kitą medžiagą į skudurus.“¹⁰³ Į LSSR Valstybinės respublikinės bibliotekos spec. fondus buvo perduoti: buržuazinės Lietuvos žemėlapiai ir schemos (51 vnt.), tekstai ir raštiški dokumentai (61 vnt.)¹⁰⁴. Sunaikinti buvo pasmerktos ir Šaulių sąjungos vėliavos, surinktos muziejuje 1940 m., uždarant sąjungą. Iš viso muziejuje buvo laikomos 645 įvairių Šaulių sąjungos būrių vėliavos, tarp jų –

¹⁰² Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausių įvykių kronika, Muziejaus istorinė kronika (1919–1951), *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais*, almanachas, p. 87.

¹⁰³ Ten pat.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 88.

keltos Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos ir Lietuvos karo invalidų vyčių brolijos. Nedaugelis Šaulių sąjungos vėliavų buvo išsaugotos muziejuje dirbusių žmonių pastangomis. Lietuvos kariuomenės pulkų vėliavos buvo saugomos Kaune esančiame VRM archyve. Dalį vėliavų iš šio archyvo patalpų išvogė, jas pamatę, susipratę kauniečiai. Likusios buvo išvežtos į Vilnių ir saugomos KGB patalpose.

Ekspонатų paiešką pradėjome muziejaus Sąjūdžio grupės sprendimu, žinodami, kad ekspонатai išvežti. Jau 1989 m. gegužės 25 d. direktorius Juozas Jurevičius parašė raštą Nr. 129 dėl paimtų iš muziejaus ekspонатų grąžinimo. Dalis Lietuvos kariuomenės vėliavų buvo atgautos anksčiausiai. Jų ieškojau aš pati, o raštus pasirašydavo muziejaus direktorius. Vėliavos iš VRM buvo atneštos į Centrinį valstybės archyvą ir 1989 m. gruodžio 29 d. aktu perduotos muziejui. Dėžėse buvo sukrauta 13 vėliavų, jas traukiniu parsivežiau į Kauną. 1993 m. Lietuvos valstybės centrinis kino-fotoarchyvas grąžino 20 kariuomenės albumų. Šios okupacijos poveikį muziejui dar reikėtų išsamiau ištirti. Aptariamoji tema neleidžia šio laikotarpio nagrinėti, nes visos tarpukariu sukurtos tradicijos buvo uždraustos, o ekspozicijos sunaikintos. Muziejus sovietmečiu – atskiro straipsnio tema.

ATGIMIMAS 1988–1991 M. IR DABARTIS

1988 m. birželio 9 d. muziejuje buvo įkurta Sąjūdžio grupė, ją sudarė 9 žmonės. 1988 m. buvo išmontuota sovietinė ekspozicija. 1988 m. spalio 9 d. virš muziejaus bokšto suplevėsavo trispalvė, kurią iškėlė disidentas Algirdas Patackas ir sąjūdiečiai Kazimieras Uoka. Šiame akte aktyviai dalyvavo ir muziejaus darbuotojai.

Lietuvos kultūros fondo iniciatyva buvo pradėta rūpintis atkurti Karo muziejaus sodelį. Pirmieji paminklai atstatyti 1988 m. rudenį. Pirmiausia buvo atkurti postamentai ir jau Naujųjų metų išvakarėse, gruodžio 30 d., ant jų pastatyti Simono Daukanto, Vinco Kudirkos, Jono Basanavičiaus ir Maironio biustai, rasti įvairiuose muziejuose¹⁰⁵. Laisvės paminklo ati-

---

¹⁰⁵ Gečas S. Panteono atkūrimas, *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais*, almanachas, p. 203.

dengimo ceremonija įvyko 1989 m. vasario 16 d., joje dalyvavo beveik visas muziejaus kolektyvas, merginos ir moterys, pasipuošusios tautiniais drabužiais, stovėjo paminklo papėdėje. Taip buvo pradėtas atkurti Karo muziejaus sodelis, dar vadinamas panteonu. Paskui atstatyti Karo muziejuje išsaugoti Martyno Jankaus ir Petro Vileišio biustai. Vlodo Putvinskio, Povilo Lukšio, Antano Juozapavičiaus ir Silvestro Žukausko biustai buvo sunaikinti, todėl juos reikėjo atkurti.

Paminklo
„Žuvusiems
už Lietuvos
laisvę“
atstatymas ir
Kariuomenės
dienos
minėjimas.
1989 m.
lapkričio
23 d.
N-12402/16

Svarbiausias darbas atkuriant sodelį buvo atstatyti paminklą „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“. 1989 m. rugsėjo mėn. organizuota 16 asmenų grupė penkiasdešimtyje kautynių dėl nepriklausomybės vietų rinko akmenis. Vienos iš grupių, kuri akmenis rinko Aukštaitijoje, narių buvo muziejaus darbuotojai Arvydas Pociūnas ir Jonas Vytautas Žukas.

Kartu su atgimstančiu sodeliu atgimė ir muziejus. Jo darbuotojai pradėjo rengti parodas, kurios muziejuje nebuvo rengiamos nuo 1944 m. Pirmosios atgimimo laikų parodos buvo šios: 1988 m. – „Iš sporto istorijos“ (Arvydas Jakštas ir Algirdas Markūnas), skirta Olimpiados 50-mečiui, I pusmetį – „Lietuva ir ekologija“ (Audronė Žemaitytė-Veilentienė), kilnojamoji paroda „Lietuvos kariuomenė 1918–1940 m.“ (Arvydas Pociūnas ir Jonas Vytautas Žukas). 1989 m. rugpjūčio 23 d., Baltijos kelio dieną, muziejuje buvo atidaryta paroda, skirta Ribentropo-Molotovo pakto pasirašymo 50-mečiui, „1939–1940–1941 m. įvykiai Lietuvoje“, kurioje

Parodos, skirtos Ribentropo-Molotovo pakto 50-mečiui, atidarymo fragmentas. 1989 m. rugpjūčio 23 d.

dar okupacijos sąlygomis buvo eksponuojamos viena šalia kitos Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos vėliavos (autoriai Aušra Jurevičiūtė, Algirdas Markūnas ir Jonas Vytautas Žukas). Po parodos atidarymo visi Sąjūdžio grupės nariai vyko į Baltijos kelią. 1990 m. buvo parengta nauja paroda „Lietuviai tremtyje“, kurioje buvo eksponuojami daiktai, surinkti per 1989–1990 m. ekspedicijas Sibire (autoriai Aušra Jurevičiūtė ir Algirdas Markūnas).

1990 m. sausio 29 d. muziejus susigrąžino Vytauto Didžiojo vardą ir vėl pradėjo vadintis Vytauto Didžiojo karo muziejumi. 1990 m. vasario 16 d. buvo atidaryta paroda „Lietuvos kariuomenė kovose už Lietuvos Nepriklausomybę 1918–1920 m.“ (autoriai Arvydas Pociūnas, Dalė Volsienė ir Jonas Vytautas Žukas), o praėjus vos porai mėnesių po Kovo 11-osios Akto paskelbimo, gegužės 15 d., – paroda, skirta Steigiamojo Seimo 70-mečiui (autoriai Audronė Žemaitytė-Veilentienė ir Algirdas Markūnas), taip pat paroda Kariuomenės dienai – „Lietuvos kariuomenė dailėje“.

1991 m. sausio 8–15 d. 6 Vytauto Didžiojo karo muziejaus darbuotojai – Jonas Daujotas (a. a.), Lucija Murnikaitė (a. a.), Algirdas Markūnas, Aušra Jurevičiūtė, Audronė Žemaitytė-Veilentienė ir Rimas Ba-

Nežinomo
kareivio
perlaidojimo
iškilmėse
Garbės
sargyboje stovi
tik ką prisiekę
pirmieji laisvos
Lietuvos
savanoriai.
1990 m.
lapkričio 23 d.
Fa-14887-8

naitis – dalyvavo šalies parlamento gynyboje, o Rūta Balynienė budėjo Sitkūnuose, Kauno rajone. Už tai Algirdas Markūnas, Aušra Jurevičiūtė ir Audronė Žemaitytė-Veilentienė buvo apdovanoti Sausio 13-osios atminimo medaliais. Tęsiant tradiciją muziejuje šarvoti Lietuvai nusipelnčius asmenis, 1991 m. sausio 15 d. jo Didžioje salėje buvo pašarvotas prie Vilniaus televizijos bokšto žuvęs kaunietis Titas Masiulis. Šiose laidotuovėse dalyvavo ir muziejaus darbuotojai, dvi dienas ir naktis budėję jo patalpose.

1991 m. muziejaus darbuotojai toliau tęsė muziejaus gražinimo į objektyvios istorijos propagavimo vėžes darbus. Buvo rengiamos parodos, atspindinčios to meto aktualijas ir karybos istoriją. Daugybė parodų buvo surengta Lietuvos kariuomenės karininkų jubiliejų proga, aktyviai atkuriamą tradicija paminėti tuos, kurie kovojo dėl Lietuvos laisvės. Muziejaus darbuotojai glaudžiai bendradarbiavo su dar likusiais gyvais tarpukario Lietuvos karininkais, puskarininkiais ir kareiviais, jų šeimų nariais. 1996 m. Naujausių laikų karybos skyriaus darbuotojai iššifravo Laptevų jūros tremtinės Dalios Grinkevičiūtės 300 lapų rankraštį, kartu parengė spaudai kriptonimų ir tekste minimų pavardžių sąrašą. Knygą išleido Lapteviečių draugija.

Muziejaus darbuotojai buvo ne tik senųjų tradicijų gaivinimo iniciatoriai, bet ir naujų kūrėjai. Taip 1989 m. prie Vytauto Didžiojo karo

muziejaus Arvydo Pociūno ir Jono Vaičenonio iniciatyva ir pastangomis buvo įkurtas Kauno karo istorijos klubas. Klubo tikslas buvo siejamas su svajone atkurti Lietuvos kariuomenę. Pirmas oficialus renginys buvo 1992 m. Napoleono persikėlimo per Nemuną inscenizacija.

Karo muziejaus istorikai ir Šaulių sąjungos vadovybė nusprendė atgaivinti vėliavos pakėlimo ceremoniją ir tuo tikslu kreipėsi į Šaulių sąjungos narius, tarp kurių buvo partizanų, tarpukario Lietuvos kariuomenės karininkų ir tremtinių. Šauliai palaikė iniciatyvą – mokėsi žygiuoti, rikiuotis. 1991 m. rugsėjo 8 d. Karo muziejaus sodelyje įvyko ceremonialo atgaivinimo įžanga, buvo iškelta vėliava, bet ne Vyčio Kryžiaus, o Vytauto Didžiojo. Šį sprendimą lėmė tai, kad tuo metu dar nebuvo Vyčio Kryžiaus kavaliierių, o norėta pagerbti Vytauto Didžiojo vėliavą. Muziejaus darbuotojai rado šią seną vėliavą ir pagal ją pasiuvo naują. Kauno gyventojai surado plokštelę su įrašytu Karo invalidų maršu. Šauliams šis maršas buvo per lėtas žygiuoti, nes buvo pritaikytas karo invalidams, todėl nutarta tempą pagreitinti.

Kai tik atsirado pirmieji Vyčio Kryžiaus kavalieriai, nuspręsta vėliavos pakėlimo ritualą atlikti kaip tarpukariu. Buvo peržiūrėta kino kronikų medžiaga, perskaityta daug įvairių knygų ir straipsnių šia tema. Sunkiausia buvo rasti „pikių“ (iečių). Laimė, atsitiktinai muziejaus ginklų rinkinių saugykloje buvo rastos kelios aplaužytos ietys, tad reikėjo jas restauruoti. Tai padaryti pasisūlė Marijampolės motodesantinio bataliono kariai, o Vyčio Kryžiaus vėliavą pasiuvo kaunietė Marija Ona Marcinkevičienė. Ceremonijai šauliai ruošėsi ilgai, jiems reikėjo žygiuoti ne tik su šalmais, bet ir su ietimis rankose. Šauliai repetavo ne vieną dieną ir tik po Kariuomenės dienos minėjimo suprato, kad galima sėkmingai žygiuoti, t. y. kad tai ne per sunku. Kaip prisimena Arvydas Pociūnas, šauliai net neįsivaizdavo, kad jie viską atliks taip gerai.

1994 m. lapkričio 23 d. įvyko pirmoji tradicinė Vyčio Kryžiaus vėliavos pakėlimo ceremonija. Dalyvaujant kariuomenės vadui gen. mjr. Jonui Andriškevičiui, Šaulių sąjungos Garbės būrys, vadovaujamas Vaidoto Bieliūno, tinkamai pražygiavo pro susirinkusiuosius, Vyčio Kryžiaus vėliavą pakėlė Vyčio Kryžiaus kavalierius plk. ltn. Saulius Veprauskas, Atskirojo jėgerių bataliono vadas. Apie tai muziejaus istorikas Jonas Vaičenonis pasakojo: „Vaizdas buvo fantastiškas. Visi stovėjo laimingi – vėl atgimė tarpukario Lietuvos tradicija... O šaulių veidai – koks pasididžiavimas jų akyse... Vyrai nusimetė metų naštą, atjaunėjo.“ (Karys, 1994 m.)

Pirmojoje ceremonijoje pasitaikė ir kuriozų. Norėdami, kad virš aukuro kiltų dūmai, organizatoriai panaudojo dūminį užtaisą. Bet stiprus rudens vėjas dūmus nešė į muzikantų pusę, jie pradėjo kosėti ir ašaroti. Daugiau tokių eksperimentų nebedarėme, prisimena A. Pociūnas. Dabar aukure deginamos dujos. Tad jokių problemų nebekyla. Taip buvo atgai vinta tradicija, tęsiama ir dabar. Per valstybines šventes ir Kariuomenės dieną keliama Vyčio Kryžiaus vėliava. Žygiuoja aštuoni Šaulių sąjungos Garbės būrio šauliai.

1998 m., minint Lietuvos kariuomenės atkūrimo 80-metį, Vytauto Didžiojo karo muziejuje buvo atkurta Žuvusiųjų kripta. Pagal likusius kelis artefaktus buvo atkurti lampionai, Vyčio kryžiai ir Vytis, o ant sienose įmūrytų baltų marmuro lentų auksuotomis raidėmis surašytos žuvusiųjų pavardės.

Keičiantis laikams keičiasi tradicijos, jos kuriamos dabartiniame muziejuje. Muziejus nuo 2006 m. pirmą kartą per gyvavimo metus pradėjo leisti periodinį leidinį – Vytauto Didžiojo karo muziejaus almanachą, kuris dabar išeina kasmet. Jau išleista 10 žurnalų. Tai naujas reiškinys muziejaus istorijoje. Nuo 2007 m. muziejus dalyvauja Tarptautinės muziejų tarybos inicijuotame renginyje „Muziejų naktys“, kai muziejai visuomenei atveriami vakare ir naktį.

Šiuo metu muziejuje sukurtos šios naujos tradicijos: nuo 2014 m. vyksta vadinamieji protų mūšiai, juose dalyvauja Lietuvos kariuomenės padalinių kariai, nuo 2015 m. – karinės dainos konkursas ir Kauno m. pradinių klasių moksleivių istorijos žinių konkursas „Mes – Lietuvos ateitis“. Rengiamos įvairios Lietuvos karybos istorijai skirtos edukacinės programos muziejuje ir išvažiuojamosios, savaitgalio veiklos šeimoms.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus išskirtinumą ir svarbą Lietuvos istorijoje rodo ir tai, kad Karo muziejuje lankydavosi Lietuvos prezidentai. Ši tradicija buvo pratęsta ir po Kovo 11-osios. Muziejui švenčiant savo jubiliejus, į juos visada atvykdavo šalies prezidentas. 1996 m. buvo švenčiamas pirmasis po sovietų okupacijos Vytauto Didžiojo karo muziejaus jubiliejus – 85-metis. Jame dalyvavo Lietuvos Respublikos prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas. Kas penkerius metus švenčiamuose jubiliejuose muziejų pagerbė kiti prezidentai: 2001 ir 2006 m. – Valdas Adamkus, 2011 m. – Dalia Grybauskaitė.

Tenka tik apgailestauti, kad šiuo metu atkurtos ne visos tradicijos, gimusios Pirmosios Respublikos laikais, ir ne visos šventės švenčiamos

Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje. Keičiantis laikams, keičiasi ir renginių pobūdis, jų vietos ir rengėjai. Tradiciškai muziejaus sodelyje minimos valstybinės šventės: Vasario 16-oji, Kovo 11-oji, Liepos 6-oji, Kariuomenės diena. Nauja tai, kad minima Sausio 13-oji ir 1941 m. birželio 14 d. – trėmimų diena, rengiami šioms datoms skirti renginiai. Tačiau šių renginių organizatorius nėra Karo muziejus, jis tik aktyviai remia juos dalyvaudamas.

Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2012 m. gruodžio 12 d. įsakymu Nr. V-1381 buvo patvirtinti muziejaus nuostatai, kuriuose apibrėžtas jo statusas ir veiklos kryptys: „Vytauto Didžiojo karo muziejus yra karo istorijos respublikinio muziejaus statusą turinti krašto apsaugos sistemos įstaiga, nesiekianti pelno, vieša, kaupianti, sauganti, tirianti, konservuojanti, restauruojanti, eksponuojanti ir populiarinanti muziejaus vertybes, atspindinčias Lietuvos valstybės kovas dėl laisvės ir nepriklausomybės, karų, kariuomenės ir karo meno istoriją, taip pat jų poveikį valstybės ir visuomenės raidai.“¹⁰⁶ Laikydamasis šių nuostatų muziejus tęsia senąsias ir kuria naujas tradicijas, saugo turėtus ir kaupia naujus eksponatus, pildo jais rinkinius, eksponuoja juos ekspozicijose ir parodose.

IŠVADOS

1. 1921 m. įkurto Karo muziejaus tikslas buvo supažindinti visuomenę, kaip buvo kuriama Lietuva ir jos kariuomenė – kaip ji per amžius kovojo dėl savo valstybingumo. Tam tikslui, remiantis geriausiomis Europos muziejinkystės tradicijomis, buvo tiriama Lietuvos karo istorija, renkami karybos eksponatai, kuriami bataliniai paveikslai, rengiamos ekspozicijos. Muziejus turėjo dar vieną svarbų tikslą – auklėti visuomenę Tėvynės meilės dvasia. Tai buvo daroma rengiant patriotinius renginius ir įamžinant Lietuvai nusipelnčius asmenis. Buvo kuriamas panteonas – Karo muziejaus sodelis ir naujos tradicijos: Nežinomo kareivio pagerbimo ceremonijos, valstybinių švenčių ir Naujųjų metų šventimo, Vė-

---

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas „Dėl Vytauto Didžiojo karo muziejaus nuostatų patvirtinimo“, 2012 m. gruodžio 12 d., Nr. V-1381, Vilnius.

linių minėjimo, žymių asmenų šarvojimo Didžiojoje salėje ir kt. apeigos. Tai rodo išskirtinį muziejaus vaidmenį Pirmosios Respublikos gyvenime ir jo nuopelnus auklėjant Lietuvos žmones tautiškumo ir meilės Tėvynei dvasia. Į šią muziejaus veiklą buvo įtraukta ir kariuomenė.

2. Pirmosios sovietinės ir nacių okupacijų metais labai didelės žalos muziejui nepadarėta, tačiau dalis tradicijų, susijusių su Lietuvos valstybingumu, buvo uždraustos. Per antrąją sovietų okupaciją buvo sunaikinta ne tik Karo muziejaus idėja, jo kurtos tradicijos, ekspozicijos, bet ir dalis vertingiausių eksponatų: vieni buvo išvežti į Vidaus reikalų ministerijos archyvą ir bibliotekų specialiuosius fondus, kiti – fiziškai sunaikinti. Nors naikinimas buvo totalus, Karo muziejaus sukurtas įvaizdis liko žmonių atmintyje. Sovietmečiu jis vis tiek buvo vadinamas ne Kariškai istoriniu (1940 ir 1945 m.) ar Kauno valstybiniu istorijos muziejumi (1956 m.), o Karo muziejumi. Tai leidžia daryti išvadą, kad Pirmosios Respublikos laikotarpiu Karo muziejus įgyvendino savo tikslus ir puoselėjo visuomenės istorinę atmintį, tad ji išliko gyva per visas okupacijas.

3. Prasidėjus Atgimimui, muziejus vėl ėmėsi įgyvendinti atkuriamos valstybės idėją. Nors tik dalis muziejaus darbuotojų aktyviai įsitraukė į Sąjūdžio veiklą, jų rengiamoms naujoms ekspozicijoms ir parodoms pritarė ir kiti muziejaus darbuotojai bei administracija. Sąjūdis paveikė visus ir įtraukė į atgimusios Lietuvos kūrimą. Muziejus buvo ta įstaiga, kuri susigrąžino savo pavadinimą iki Kovo 11-osios ir aktyviai dalyvavo atkuriant muziejaus sodelį, prisidėjo prie visuomenės atgimimo. Visos šventės ir atmintini renginiai vyko Vytauto Didžiojo karo muziejuje ir jo sodelyje.

4. Muziejaus vaidmuo išlieka svarbus ir dabar ne tik saugant sukaup tus turtus, tęsiant atkurtas tradicijas, kuriant naujas ir pritaikant jas modernėjančiai visuomenei, bet ir aktyviai propaguojant karo mokslą, atskleidžiant kariuomenės svarbą Lietuvos istorijoje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Vytauto Didžiojo karo muziejus, Lietuvos valstybės centrinis archyvas, f. 1764, ap.1, f. R-423, ap. 1;

Kauno regioninis valstybės archyvas, f. 219.

Kariškai istorinio muziejaus einamųjų sąskaitų knyga. 1941–1942 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniai, Pagalbinis fondas.

Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 205, Kaunas, 1919 m. gruodžio 15 d.; įsakymas kariuomenei Nr. 17, Kaunas, 1921 m. sausio 22 d.; įsakymas kariuomenei Nr. 10, Kaunas, 1922 m. vasario 14 d.; įsakymas kariuomenei Nr. 276, Kaunas, 1921 m. lapkričio 28 d., § 1; Karo muziejaus statusas, įsakymas kariuomenei Nr. 101, § 3; 1934 m. spalio 27 d. įsakymas kariuomenei Nr. 110, 1934 m. lapkričio 23 d.; įsakymas kariuomenei Nr. 14, 1936 m. vasario 29 d.

Dėl „16 vasario“ šventės. *Lietuva*, Nr. 26, 1921 m. vasario 2 d.

Dr. Basanavičius J. Iš Karo muziejaus istorijos. *Mūsų žinynas*, 1921 m., Nr. 21, p. 494.

Karo istorijos reikalu. *Lietuva*, 1922 m. vasario 16 d., Nr. 39.

Dr. J. Basanavičius, Iš Karo muziejaus istorijos (atviras laiškas valdžios ir Seimo atstovams). *Lietuva*, Nr. 236, 1924 m. spalio 18 d.

Laidotuvių gedulo apeigos. *Lietuva*, Nr. 42, 1927 m. vasario 22 d.

Kor. Spalių 9 d. minėjimas Karo muziejuje. *Lietuva*, Nr. 228, 1927 m. spalio 10 d.

P. Respublikos Prezidento žodis (pasakytas atidengiant gegužės 14 d. Laisvės paminklą Karo muziejaus sode). *Lietuvos aidas*, Nr. 86, 1928 m. gegužės. 18 d.

Didžioji tautos šventė. *Lietuvos aidas*, Nr. 204, 1930 m. rugsėjo 9 d.

Klatingas lenkas savo sutartį sulaužė. Gen. Nagevičiaus kalba, atidarant „Juodąjį paminklą“. *Karys*, Nr. 42, 1930 – Vytauto D. – m. spalio 16 d.

Liaudies vyriausybė pagerbė Nežinomo kareivio kapą. *Lietuvos aidas*, 1940 m. birželio 27 d., Nr. 301.

Padėka metalo aukotojams. Pavyzdinga Kauno Muziejaus vadovybės laikysena. Į laisvę, 1942 m. gegužės 15 d., Nr. 113.

Tautos gedulo dienos – birželio 14 d. – minėjimas Kaune. *Ateitis*,

1943 m. birželio 15 d., Nr. 136.

Dariaus ir Girėno paminėjimas Karo muziejaus sodelyje. *Ateitis*, 1943 m. liepos 17 d., Nr. 164, p. 4.

Ištremtuosius prisimenant. *Ateitis*, 1944 m. birželio 15 d., Nr. 138.

Vėlinių proga buvo padėti vainikai ant Nežinomo kareivio kapo. *Ateitis*, 1944 m. lapkričio 3 d., Nr. 255, p. 5.

Literatūra

Butkus S. Ir mano Petras žygiuoja... *Lietuvos karo invalidas*, 1935, Nr. 1, p. 24.

Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus-Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga. Klivlendas, 1962.

Jurevičiūtė A. Senojo muziejaus istorija 1919–1930 m. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2006 metais, almanachas*. Kaunas, 2007;

Jurevičiūtė A. Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradicijas Kaune 1921–1930 m. *Kauno istorijos metraštis*, t. 9, Kaunas, 2008;

Jurevičiūtė A. Vytauto Didžiojo karo muziejus nacių okupacijos metais. 1941–1944 m. *Kauno istorijos metraštis*, t. 17, Kaunas, 2016.

Gečas S. Panteono atkūrimas. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2010 metais, almanachas*, Kaunas, 2011.

Įteikta 2019 m. kovo 19 d.

VYTAUTAS THE GREAT WAR MUSEUM: CREATOR OF THE LITHUANIAN ARMED FORCES' TRADITIONS AND GUARDIAN OF MILITARY HERITAGE

Dr. Aušra JUREVIČIŪTĖ
Vytautas the Great War Museum

Established in 1921, Vytautas the Great War Museum had a mission to introduce the society to the history of the development of Lithuania, its armed forces and fights for independent statehood. Following the best traditions of the European museology, the museum investigated the military history of Lithuania, collected military exhibits, drew battle pictures and arranged exhibitions. Additionally, the museum had yet another special mission, namely to educate the society in the spirit of love for the homeland. It was done through patriotic events and monuments for the Lithuanian heroes erected in the museum's garden, celebration of public holidays and New Year's Eve, marking All Saints' Day, wishing the dead farewell in the main hall, etc. It proves the museum's particular role in the life of the independent Lithuania and its merits in fostering national spirit and love for the homeland. The Lithuanian Armed Forces were effectively integrated in the activities organized by the museum. In 1930, a cornerstone was laid for a new museum building that was named in honour of the Lithuanian Grand Duke Vytautas, known as Vytautas the Great. The museum presented new exhibitions and a crypt honouring the dead unveiled in 1938, whereas a new tower boasted the first 35-bell carillon in Lithuania.

Of all the museums in Lithuania, Vytautas the Great War Museum suffered the most damage during the occupations. Its name was changed four times, while the exhibits were continuously destroyed by occupants. During the first Soviet and German occupation, the losses were not significant, however, some national traditions were banned. The second Soviet occupation destroyed the museum completely eliminating its traditions and exhibits. Nevertheless, the most valuable ones were transferred to the archives of the Ministry of the Interior and special funds of the libraries.

Although the destruction was overwhelming, the museum remained alive in people's memory. In the Soviet period, the museum was called and known as the war museum despite its official names the Museum of Military History in 1940 and 1945 or Kaunas National Museum of History in 1956. It leads to the conclusion that due to the accomplished aims of the museum and cherished historical memory during the Independence period, it has endured throughout all the occupations.

When *Sąjūdis*, the Reform Movement of Lithuania, began, the National Museum of History revived together with Lithuania. Prior to the declaration of the Act of Independence of Lithuania of 11 March 1990, the museum retrieved its initial name Vytautas the Great War Museum on 29 January 1990, actively restored its garden and made an important contribution to the revival of the state and society. Although only some employees of the museum got involved in the movement, the new exhibits and exhibitions they arranged awakened the society with the hidden and banned history. All the public holidays and celebrations were held at Vytautas the Great War Museum and its garden.

The role of the museum has remained significant to present day. Not only it preserves the museum treasures, but also collects the new ones, cherishes and establishes traditions and tailors them to the modern society.